

*„Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot,
Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem-magyarok?”*

(Ady Endre: Magyar jakobinus dala)

7. A versenyképesség értelmezése az Európai Unióban

Az Európai Unióban (EU) a harmonikus, kiegyensúlyozott területi fejlődés megvalósítását célzó regionális politika évek óta a régiók versenyképességének javítását tartja a kohézió egyik leghatékonyabb eszközének. Már az 1996-ban kiadott első kohéziós jelentés a Strukturális Alapok legfontosabb feladatának tekintette a kevésbé fejlett régiók versenyképességének növelését, a 2001-es második kohéziós jelentés pedig a régiók közötti valós konvergencia alapvető tényezőjének tartja a versenyképességet. A régiókkal célirányosan foglalkozó dokumentumok még inkább kiemelik a versenyképesség jelentőségét, többek között az 1994-ben elfogadott, a régiókról szóló ötödik, valamint az 1999 februárjában megtárgyalt hatodik (egyben utolsó) periodikus regionális jelentés központi fogalma a versenyképesség, részletesen tárgyalva javításának eszköztárát. Továbbá a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap 2000-2006 közötti koordinált felhasználására vonatkozó irányelvek is a versenyképességet határozzák meg alapvető eszközként a régiók gazdasági növekedésének és a foglalkoztatottságnak a javítására.

A versenyképesség az elmúlt években az **Európai Tanács csúcsertekezletein** sorozatosan napirendre került. Az 1999-es Kölni Csúcson általánosságban emelték ki jelentőségét, míg a félévvel későbbi Helsinkii Csúcs részletesebben foglalkozott a versenyképességgel, a belső piac, az innováció és az információs társadalom összefüggéseivel. Az utóbbi három elemnek tulajdonított döntő szerepet az európai cégek világszertei versenyképességében.

A 2000. márciusi Lisszaboni Csúcs új stratégiai célt tűzött ki az Európai Unió elé a következő évtizedre: a világ **legversenyképesebb és legdinamikusabb olyan tudásalapú gazdaságává** válni, amely fenntartható gazdasági növekedésre képes, több és jobb munkahely teremtésével és nagyobb társadalmi kohézióval. Megerősítik a korábban is megfogalmazottakat, hogy ezt a célt a kutatás-fejlesztés, az innováció, az információs társadalom érdekében folytatott jobb politikával és a belső piac tökéletesítésével lehet elérni. Modernizálni kell az európai társadalmi modellt, az egészséges gazdasági növekedés pedig megfelelő gazdaságpolitikai eszközök kombinációjával érhető el (Kocziszky 2000; Palánkai 2001). Ezzel a stratégiával az Unió javíthatja versenyképességét, visszanyerheti a teljes foglalkoztatás feltételeit és megerősítheti a regionális

kohéziót is. A 2001-es göteborgi csúcson a fentieket kiegészítették a fenntartható környezeti fejlődés elvárásával.

Az elmúlt években erőfeszítések történtek a lisszaboni stratégiában szereplő célok elérésére, azonban nem történt érdemi áttörés, az EU termelékenysége továbbra is jelentősen elmarad az Amerikai Egyesült Államoktól. Emiatt 2003 tavaszától jóval határozottabb elképzeléseket fogalmaztak meg a versenyképesség háttérfeltételeinek javítására, főleg a hosszabb távon ható tényezők megerősítésére (vállalkozókészség, innováció). Az EU regionális politikájában az elmaradott régiók támogatásánál már a 2000-2006-os időszakban is fő célként írták elő a versenyképesség javítását, amely szempontok várhatóan megerősödnek a 2007-2013 közötti programozási időszakban, legalábbis ez körvonalazódik a 2002-től megjelenő elemzésekben és javaslatokban.

Az EU-ban az integrációs törekvések felerősödése, gyakorlatilag az 1992-es Maastricht-i szerződés óta a versenyképesség az egyik kulcsfogalommá vált, amely alatt általában a gazdasági teljesítmény tartós növelésére való képességet értelmezik. Mindvégig megfigyelhető a **versenyképesség és a kohézió** fogalmak közötti egyensúly kialakításának szándéka (Lawton 1999). Amíg a versenyképesség inkább a hatékonyságot fejezi ki, addig a kohézió a társadalmi szolidaritást, a méltányosságot.

Az EU dokumentumaiban, a különböző bizottságok háttéranyagaiban az elmúlt évtizedben a versenyképesség kifejezésnek háromféle alkalmazása figyelhető meg (Dunford-Louri-Rosenstock 2001):

- Az ún. **„hétköznapi” megfogalmazás**: amikor a piaci versenyben való helytállás, a sikeresség szinonímjaként fordul elő mind vállalatok, mind országok és régiók esetében.
- A **gazdaságpolitikákkal** kapcsolatban: az ágazati politikák (industrial policy) alatt egyre inkább ipari/ágazati versenyképességi politikát (industrial competitiveness policy¹³⁸) értik.
- **Közgazdaságtani tartalommal**: amikor a versenyképesség a globális verseny feltételei közötti fenntartható endogén gazdasági növekedést és meghatározó tényezőit jelenti.

Ebben a fejezetben főleg azokat a meghatározónak tartott dokumentumokat elemezzük, amelyek a versenyképesség fogalmát gazdaságpolitikai, avagy közgazdaságtani értelemben használják. A gazdaságpolitika igen széles spektrumából a regionális politikán kívül a régiók versenyképességéhez szorosabban kapcsolódó állásfoglalásokat is áttekintjük. Az általunk áttekintett EU-dokumentumokban régió alatt a NUTS-rendszerhez tartozó régiókat értjük, azaz szubnacionális tervezési-programozási régiókat.

---

¹³⁸ Pl. az EU első kohéziós jelentése 4.2. alfejezetének címe: „The single market and competitiveness policy”, az ágazati politikákkal foglalkozó rész pedig „Industrial competitiveness policy” (EC 1996a: 66-67). Az EU egyik évenkénti jelentésének címe is „European competitiveness report”. Hasonlóan az OECD is hasonló bővítést javasol: From 'industrial policy' to 'industrial competitiveness policy' (OECD 1997b).

Mind a versenyképesség fogalmának értelmezéséhez, mind a hazai régiók versenyképességének vizsgálatához nagyon hasznos háttérrel nyújtanak az EU-ban felhalmozódott, a dokumentumokban és tanulmányokban megfogalmazott tapasztalatok. Ezek megismerése és elemzése azért is tűnik fontosnak, mivel a területi verseny európai uniós felfogásából (lásd 5. fejezet) indulnak ki. A fejezetben először a legfontosabb kapcsolódó dokumentumok versenyképesség felfogását elemezzük, miért és hogyan foglalkoznak ezzel a témakörrel. Majd az EU-ban megfigyelhető regionális különbségek azon jellemzőit tekintjük át, amelyek kapcsolódnak a regionális versenyképesség javítását célul kitűző modellekhez.

7.1. A versenyképesség értelmezése az EU alapidokumentumaiban

Az elmúlt évtizedben a versenyképesség az EU regionális politikájának egyik kulcsfogalmává, a gazdasági és területi kohézió alapvető eszközévé vált (Farkas-Lengyel 2001; Forman 2001). Először a fontosabb dokumentumokat áttekintve a versenyképesség fogalmának tartalmi kérdéseit, értelmezését és „fejlődését” elemezzük. A versenyképesség felértékelődése jól érzékelteti az EU regionális politikájának bizonyos szemléletváltását, a területi kohézióban a méltányosság helyett inkább a hatékonyságra helyeződik a hangsúly, a homogénnek feltételezett régiók támogatását felváltja a térbeli koncentrációk (nagyvárosok) preferálása. A területi különbségek korábbi sematikus megítélése is egyre árnyaltabbá válik, amely változás a magyar regionális politikára is döntő hatással lesz.

Ez a szemléletváltás elsősorban annak tudható be, hogy a globális verseny hatására mindenütt átrendeződik a gazdaság. Egyre szélesebb körben terjed az a felismerés, hogy a vállalatok tartós versenyelőnyeinek megerősödését elsősorban a helyi és regionális kormányzatok tudják elősegíteni megfelelő gazdaságfejlesztési politikával, az üzleti környezet célirányos kialakításával. Az EU regionális politikájában az 1990-es évek elejétől egyre markánsabban teret nyer ez az álláspont, a régiók önálló fejlesztési stratégiákat dolgoznak ki, egymással is versenyezve.

7.1.1. A Delor's jelentés és az ötödik periodikus jelentés

A versenyképesség EU-n belüli felfogásának alakulására döntő, napjainkig megfigyelhető hatást gyakorolt a **növekedés, foglalkoztatottság és versenyképesség** alapkérdéseit áttekintő, a 21. század kihívásait rendszerező Fehér Könyv¹³⁹ („népszerű” nevén: Delor's jelentés, EC 1993). Ez a dokumentum abból az alapfeltevésekből indult

¹³⁹ A dokumentum címe is sokat mondó: White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The challenges and ways forward into the 21st century.

ki, hogy a három fejlődési pólus, a „triád” (Észak-Amerika, EU, Távol-Kelet) versenyét hosszú távon a **gazdaság versenyképessége** dönti el.

A jelentés leszögezi, hogy az EU gazdasága a jólét és a versenyképesség hagyományos bázisait tekintve megőrizte fejlődési esélyeit és létrehozható a célok egy olyan új szintézise, amely a **társadalmi elvárásokból**¹⁴⁰ (munka, mint a társadalmi integráció tényezője és az esélyegyenlőség megteremtője) és **a gazdaság szükségleteiből** (versenyképesség és munkahelyteremtés) áll össze. Ez egy új kihívás, mivel egymással ellentétes tendenciák, egymásnak ellentmondó gazdasági és társadalmi érdekek összeegyeztetéséről van szó. A gazdaság versenyképességének javítása, avagy fenntartása nem öncélú, hanem a társadalom jólétének, mindegyik állampolgár életszínvonalának növekedését kell szolgálnia. Az állampolgárok jóléte pedig a foglalkoztatottságtól és a munkahelyektől függ, így egy régió, ország tartósan akkor versenyképes, ha magas gazdasági növekedési ráta mellett elegendő munkahelyet is tud teremteni. Ez a gondolat a versenyképesség sztenderd megfogalmazásához áll közel, de amíg az Amerikai Egyesült Államokban inkább a gazdaság szükségleteit tartják elsődlegesnek, addig a Delor's jelentés a társadalmi elvárások fontosságát hangsúlyozza.

A globális versenyképesség elemzésekor a jelentés a **kompetitív előnyöket** fontosabbnak tartja a komparatív előnyöknél¹⁴¹, mivel a „komparatív előnyök tradicionálisan a tényezőellátottsághoz kötődnek, pl. a természeti erőforrásokhoz, és meglehetősen merevek. A kompetitív előnyök minőségibb tényezőkön alapulnak és nagymértékben befolyásolják őket a vállalati stratégiák és közösségi politikák” (EC 1993: 57). A termelési tényezők meglévő kapacitásai, valamint mobilitása lehetővé teszik a tényezők hatékony felhasználását. Kialakulhat egy társadalmi konszenzus a megtermelt jövedelem, a hozzáadott érték felosztásáról, amely jellemzők fontosabbak, mint a kezdeti tényezőellátottság, azaz a komparatív előnyök¹⁴². A jelentés fogalomhasználata Porter kompetitív előnyével rokonítható, viszont társadalmi elkötelezettsége miatt előtérbe helyez gazdaságon kívüli célokat is, döntően a foglalkoztatottság növelését, ezáltal a keletkező jövedelmek arányos eloszlását, valamint a társadalmi, területi egyenlőtlenségek mérséklését (Porter 1990; Lengyel 2000b).

A jelentés megállapítása szerint az EU a 21. században jelentős kompetitív előnnyel bír, amelynek összetevői:

¹⁴⁰ A preambulum leszögezi, hogy a malthusi látomással ellentétben a szükségletek a termelés és a foglalkoztatottság növelésével kielégíthetők, az EU elegendő munkahelyet tud teremteni, így el tudja kerülni a fejlődő országokban megfigyelhető magas munkanélküliséget és ezzel járó egyéb társadalmi problémákat. „Igen, mi képesek vagyunk munkahelyek teremtésére, és ezt kell tennünk, ha biztosítani akarjuk a jövőt – gyerekeink jövőjét” (EC 1993).

¹⁴¹ A Fehér Könyv B részének 2. fejezete foglalkozik részletesen a versenyképességgel, a fejezet címe: „The conditions for growth and enhanced competitiveness. A. Towards global competitiveness”. A jelentés kiemeli 2. fejezetében: „We must increasingly think in terms of competitive rather than comparative advantage”.

¹⁴² Az EU-s dokumentumokban a kompetitív előny fogalma a komparatív előnnyel való elméleti jellegű összevetésekben, főleg makrogazdasági elemzésekben fordul elő.

- a potenciális munkaerőpiac, amelyet a társadalmi konszenzus miatt ki lehet aknázni,
- az értékes tudományos és technikai tudásbázis,
- a jelentős méretű integrált piac,
- az infrastruktúra minősége és sűrűsége,
- a vállalatok javuló pénzügyi feltételei,
- a kultúrák és a régiók sokszínűsége.

Az EU-ban négy kiemelkedő célkitűzést kell az iparnak (gazdaságnak) és a hatóságoknak együttesen megvalósítani ahhoz, hogy az **iparági/üzletági versenyképesség javulásából adódóan a foglalkoztatás magasabb szintje** jöjjön létre. Ez a négy cél az EU későbbi dokumentumaiban is megjelenik, néha formailag különböző megfogalmazásokban:

- támogatni kell az európai vállalatokat abban, hogy alkalmazkodni tudjanak a globalizálódó és kölcsönösen összefüggő új versenyhelyzethez,
- azokat a versenyelőnyöket kell egyre inkább hasznosítani, amelyek a tudásbázisú gazdasághoz kapcsolódnak,
- elő kell mozdítani az iparágak fenntartható fejlődését,
- csökkenteni kell a keresletre reagáló kínálat időbeli késését.

A Fehér Könyv nem definiálja pontosan, hogy mit ért versenyképességen, hanem a gazdasági növekedésből indul ki, viszont erőteljesen **megfogalmazza a társadalmi elvárásokat: a növekvő életszínvonalat és kis jövedelmi különbségeket**. Egy ország, régió fejlődése hosszabb távon akkor stabil, ha polgárai széles köre jólétben él, ha nem nagyok a jövedelmi egyenlőtlenségek, ha a gazdasági növekedésből adódó jövedelmeket a társadalom széles rétegei élvezik, ami csak a foglalkoztatottság magas szintje mellett érhető el. Lényegében a sztenderd versenyképesség szemléletet fogadták el, amikor hangsúlyozzák, hogy a vállalatok versenyképessége erősödésének együtt kell járnia a foglalkoztatottság magas szintjével. Ebből a logikából egyenesen következik a regionális egyenlőtlenségek mérséklésének igénye, a területi kohézió elvárása is, amely megfogalmazódott később az Amszterdami Szerződésben is.

A régiókról szóló **ötödik periodikus jelentés**, amely 1994-ben jelent meg és egyidőben készült a Fehér Könyvvel, igen beszédes címet¹⁴³ visel, szintén nem definiálja tudományos értelemben azt, hogy mit ért versenyképességen (EC 1994). Az ötödik periodikus jelentés hagyományos, leíró módon áttekinti, milyen főbb regionális különbségek figyelhetők meg: a jövedelmekben (GDP/lakos), a foglalkoztatásban stb. A **regionális versenyképességnél** a tudásbázis és a K+F szerepét emeli ki: a „... munkaerőnél felhalmozódott, a kutatási és technológiai fejlesztési tevékenységhez szorosan kapcsolódó ismeretek és képzettségek kritikusak a regionális gazdasági szerkezet versenyképessége szempontjából” (EC 1994: 11).

¹⁴³ Az ötödik periodikus regionális jelentés címe: „Competitiveness and Cohesion: trends in the regions”.

Az ötödik periodikus jelentés második fejezete¹⁴⁴ **négy olyan alaptényezőt** emel ki, amelyek meghatározzák a régiók versenyképességét:

- az infrastruktúra és humán erőforrás,
- a régiókba kívülről jövő új befektetések (külföldi működő tőke, pontosabban régióon kívüli tőke),
- a kutatási és technológiai fejlesztés szerepe,
- a perifériális (földrajzi) helyzet (határmenti térségek).

A dokumentumban részletesen vizsgált fenti négy alaptényező (legalábbis az első három) szorosan kapcsolódik a versenyképesség gondolatköréhez, viszont a jelentés szemlélete és elemzési stílusa nem tűnik eléggé kiforrottnak. Egyrészt kimaradt a kulcsfontosságú vállalati kör és vállalkozókészség, másrészt nincsenek rendszerbe foglalva az alaptényezők és kölcsönhatásaik, harmadrészt ezen alaptényezők elemzése leíró jellegű. Azaz önmagában tekinti pl. az egyes infrastrukturális mutatók (közút, vasút, hírközlés stb.) esetében a regionális különbségeket, szemléletében egy régió akkor elmaradott, ha mutatóinak értéke alacsonyabb az átlagnál. Ez a szemantikusan megközelítés az általános termelési tényezők bizonyos körénél elfogadható, de a régiók kompetitív előnyéhez nem sok köze van, mivel az egyes infrastrukturális elemekben megfigyelhető regionális különbségeket nem önmagukban és nem bizonyos átlagokhoz viszonyítva, hanem a régióban működő iparágak versenyelőnyei szempontjából kellene értékelni.

7.1.2. Az Amszterdami Szerződés

Részben a fenti folyamatok eredményeképpen a **versenyképesség és a kohézió** az 1997-ben elfogadott (átdolgozott, kiegészített egységokmány) Amszterdami Szerződés kulcsfogalmaivá váltak. Az Unió létrehozásának alapcélját rögzítő 2. cikkelyben megfogalmazódik: „A Közösség feladata, hogy közös piac, valamint gazdasági és monetáris unió létrehozásával, továbbá a 3. és a 4. cikkben meghatározott közös politikák, illetve intézkedések végrehajtásával a Közösség egész területén előmozdítsa a gazdasági tevékenységek harmonikus, kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődését, a foglalkoztatottság és a szociális védelem magas szintjét, a férfiak és nők egyenlőségét, a fenntartható és inflációt nem gerjesztő növekedést, a **gazdasági teljesítmények nagyfokú versenyképességét és konvergenciáját**, a környezet minőségének magas szintű védelmét és javítását, az életszínvonal és életminőség emelését, valamint a tagállamok közötti **gazdasági és társadalmi kohéziót és szolidaritást**.”¹⁴⁵

A fenti alapcél megvalósítását szolgáló, a 3. cikkelyben felsorolt közösségi politikák között az egyik: „(m) a Közösség iparai versenyképességének megerősítése”. Te-

¹⁴⁴ A fejezet címe: „Regional competitiveness: Factors underlying regional disparities.”

¹⁴⁵ Kiemelés tőlem.

hát az EU alapcéljai között kiemelt helyen szerepel mind a versenyképesség, mind a kohézió gondolata, ez a két kifejezés napjainkra a regionális politikában kulcsfogalomként vált. A versenyképesség főleg a gazdasági teljesítmény, míg a kohézió inkább a (térségi) társadalmi szolidaritás kifejezésére szolgál.

Az Amszterdami Szerződésben a **versenyképesség fogalma** markánsan az iparral¹⁴⁶ kapcsolatban jelenik meg a 157. (korábbi 130.) cikkelyben: „A Közösség és a tagállamok biztosítják a **közösségi ipar versenyképességéhez** szükséges feltételek meglétét. E célból – összhangban a nyitott és versengő piacok rendszerével – fellépésük arra irányul:

- felgyorsítsák az ipar alkalmazkodását a strukturális változásokhoz;
- ösztönözzék egy olyan környezet kialakítását, amely a Közösség egész területén kedvez a kezdeményezéseknek és a vállalkozások – különösen a kis- és középvállalkozások – fejlődésének;
- ösztönözzék egy olyan környezet kialakítását, amely kedvez a vállalkozások közötti együttműködésnek;
- elősegítsék az innovációs, kutatási és technológiafejlesztési politikákban rejlő ipari lehetőségek jobb kihasználását.”

Ez a felsorolás (nem eltúlozva egy ilyen jellegű, kompromisszumokkal terhelt, inkább politikai, semmint szigorú szakmai dokumentumban foglaltak jelentőségét) a következő fejlesztési koncepciókat irányozza elő: a szerkezetváltás felgyorsítása, a vállalkozókészség és KKV-k üzleti környezetének fejlesztése, klaszterek és hálózatok kialakulásának ösztönzése, K+F és az innovációk gyakorlati alkalmazása. Ezek a fejlesztési elképzelések megjelennek mind az egyes közösségi politikák, mind a regionális politika prioritásaiban, a meghirdetett programokban is.

A **gazdasági és társadalmi kohéziót** megfogalmazó 158. (korábbi 130a) cikkely kimondja: „Átfogó harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében a Közösség úgy alakítja és folytatja tevékenységét, hogy az a gazdasági és társadalmi kohézió erősítését eredményezze. A Közösség különösen a **különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek**¹⁴⁷ és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók vagy szigetek – a vidéki térségeket beleértve – lemaradásának csökkentésére törekszik.” Ez azt is jelenti, hogy az Unió a kohézió különböző formái közül kiemeli a **regionális kohézió** fontosságát, mégpedig a NUTS 2 szintű régiók közötti egyenlőtlenségek csökkentését.

A Szerződés fenti pontjai lehatárolják az **Unió regionális politikájának** mozgásterét, a régiók közötti gazdasági fejlettségben megmutatkozó egyenlőtlenségek mérséklésének céljait és eszközeit is. A régiók gazdasági és társadalmi kohéziójának kialakításához elsősorban az olyan tényezők fejlesztését és erősítését kell támogatni, amelyek előidéznek a régiók versenyképességének javulását. A **fejletlen régiók versenyképessé-**

¹⁴⁶ Nyilván ipar alatt nemcsak feldolgozóipart értve, hanem a mezőgazdaságon kívül az összes termelő és üzleti szolgáltatásokat nyújtó tevékenységet, így a mezőgazdaságon kívül az összes többi gazdasági ágazatot.

¹⁴⁷ Kiemelés tőlem.

ge pedig nyilvánvalóan összefügg az ipar versenyképességével (az idézett 157. cikkely), hiszen az elmaradott régiókban van szükség a szerkezetváltásra, a kis- és közép-vállalkozások támogatására, a helyi vállalkozások közötti együttműködések fejlesztésére és a helyi innovációs háttér erősítésére. Tehát a kohézió erősítése főleg az elmaradott régiók ipara (pontosabban a mezőgazdaság nélküli gazdasága) versenyképességének javulásán keresztül érhető el. A Szerződés ezen pontjaiban megfogalmazottak visszaköszönek a regionális versenyképesség javítására javasolt tényezőknél, valamint a Strukturális Alapok 2000-2006 közötti irányelveinél, amelyekre a fejezet későbbi részében térünk ki.

A gazdasági és társadalmi kohézióval kapcsolatos vizsgálatok a 90-es évek közepén rámutattak arra, hogy nem elég pénzügyi támogatást nyújtani, nem elegendő „területi szociálpolitikát” folytatni, hanem elő kell segíteni **az elmaradott régiók fenntartható gazdasági növekedését**, azaz **a régiók versenyképességét kell javítani**. Az EU-ban a regionális versenyképesség fogalma a tervezési, közigazgatási (normatív) régiókhoz kötődik, különösen a **NUTS 2 szinthez** (lásd 3. fejezet), így a versenyképesség egyre inkább úgy jelenik meg, mint a gazdasági és társadalmi kohézió, a **régiók közötti konvergencia** legfontosabb eszköze. Az is egyértelmű, hogy a versenyképesség csak eszköz a társadalmi jólét növelésében, mivel az „európai modellben” mindvégig kiemelt és egyenrangú cél a munkahelyek megtartása, új munkaalkalmak létrehozása, valamint a környezet állapotának megóvása.

A fenti alapidokumentumok áttekintéséből is kitűnik, hogy a 90-es évek elejétől az EU-ban a versenyképesség kulcsfogalomává vált. A 90-es évek végétől egyöntetűen **a versenyképesség egységes (sztenderd) fogalmát használják**, mivel a közgazdászok által elvárt termelékenység mellett az európai modellben a foglalkoztatottság javítása is elsőrendű cél. A dokumentumokból érzékelhető az a folyamat, ahogyan az EU-ban a gazdasági és társadalmi célokat megpróbálták összhangba hozni. Az is látható, hogy a társadalmi és gazdasági kohézió, így a területi kohézió megvalósításának egyik legfontosabb eszköze a regionális versenyképesség javítása lett.

7.2. A gazdaság versenyképességéről

A fenti dokumentumokon kívül a versenyképesség fontosságának felértékelődését, előtérbe kerülését jelzi, hogy az Esseni Csúcson 1994-ben ajánlást fogadtak el arról, hogy az Európai Bizottság elnöksége állítson fel egy prominens személyiségekből álló Versenyképességi Tanácsadó Csoportot, amely félévente jelentést tesz az Unió versenyképességének alakulásáról. Emellett javaslatokat fogalmazzanak meg gazdaságpolitikai prioritásokról, a versenyképességet szolgáló irányelvekről is.

Szintén 1994-ben fogadták el, hogy ki kell alakítani a versenyképesség mérésének módszertanát és adatbázisát, amely az európai versenyképességi jelentések háttérét alkotja. Az évente kiadott „Európai versenyképességi jelentés” (European Competitiveness Report), ellentétben a korábbi alpontokban bemutatott társadalompo-

litikai szemléletű dokumentumokkal, elsősorban közgazdaságtani és gazdaságpolitikai indíttatású.

7.2.1. Az európai vállalkozások versenyképessége

Az 1994-ben elhatározott, említett szakértői bizottság elnevezése **Versenyképességi Tanácsadó Csoport** (Competitiveness Advisory Group) lett, a gyakorlati tapasztalattal rendelkező neves gazdasági szakemberekből álló két bizottság 1995-96, illetve 1997-99 között működött. Az 1997-99 közötti időszakban működő bizottság ajánlásai¹⁴⁸ a **versenyképességet kapcsolatba hozták az integráció és a kohézió alapkérdéseivel** (Farkas-Lengyel 2001):

- A versenyképesség szempontjából életbe vágóan fontos az **egységes belső piac** fejlesztésének felgyorsítása. Ennek elősegítésére több anyagban visszatérő ajánlás, hogy az **adóztatást** harmonizálni kell. A szakemberek ugyanakkor szoros kapcsolatot látnak a tőkepiacok és a versenyképesség között. Az egyesített és kompetitív európai pénzpiacból legnagyobb nyereség éppen a kis- és középvállalkozások számára származik, feltéve, hogy ez megfelelő politikákkal párosul.
- A **vállalatvezetés** fejlesztését szintén központi kérdésnek tekintik. Ebben segíthet, ha összegyűjtik a legjobb európai tapasztalatokat (benchmarking), beleértve a külföldi tulajdonszerzés akadályainak elhárítását. A túlzott szabályozás leépítése általánosságban is fontos a versenyképesség növeléséhez.
- A bankfelügyeletnek a stabilitást a piac fegyelmező erejének a növelésével kell elérnie, nem pedig a verseny korlátozásával. A jól működő **felügyelet és versenyszabályozás** támogathatja a tőzsdék diverzifikált hálózatának hatékony működését, ami viszont hozzájárul a munkahelyteremtéshez és gazdasági növekedéshez. Különösen döntő, hogy Európa szerte kialakuljon egy hatékony, világszínvonalú nyugdíjalap „üzletág”. A tőkepiac integrálásának és a globalizációnak az erőteljes versenyszabályozás az ellenpontja.
- Az **infrastruktúra javítása** rendkívül fontos a versenyképesség szempontjából, kiváltképp a **közlekedési hálózaté**. Ennek sikerét meghatározza, hogy együtt tud-e működni a magán- és közszektor. A közigazgatásnak fejlődnie kell mind a rugalmasság, mind a szakértelem tekintetében, a közszektorban mély strukturális reformokra van szükség. A jóléti rendszereket úgy kell átalakítani, hogy a munkaerő keresletet és kínálatot ösztönözze, előbbi a járulékos költségek csökkentésével. Fenn kell tartani az egyensúlyt a cégek rugalmassága és a munkások biztonsága között. Ha a cég fejlesztése egyeztetések útján, együttműködő módon történik, akkor javulhatnak a munkaadói-munkavállalói kapcsolatok.

¹⁴⁸ Két jelentésre hívom fel a figyelmet: „Accentuating the Agility of the Firm – A Key to European Competitiveness. Third Report” (April 1999), Brussels, 22. o., valamint „Sustainable Competitiveness. Report to President” (September 1999), Brussels, 15. o.. Az anyagok letölthetők az Európai Unió honlapjáról.

- Az **EU bővítése** fokozhatja Európa, mint makrorégió versenyképességét. Azokat az országokat is meg kell tartani társult tagokként, amelyek még nem képesek a teljes tagságra, hogy ne legyenek kizárva az európai államok közösségéből.
- A Versenyképességi Tanácsadó Csoport többszörösen megerősíti azt az ismert álláspontot, hogy a **kis- és középvállalkozások fejlesztése** meghatározó a versenyképesség szempontjából, és a foglalkoztatás növelésének is fő forrása.
- Az **információs társadalom és a tanuló társadalom** egymáshoz kapcsolódó olyan komplementer fogalmak, amelyek az európai versenyképesség középpontjában állnak. A társadalmi kohézió fenntartása ugyanakkor a hatékonyság és alkalmazkodóképesség forrása a tudásalapú gazdaságban.
- A **magas szintű környezetvédelmi** normák és a versenyképesség összeegyeztethetősége azon múlik, hogy európai szinten, amennyire lehetséges, piackonform módon szülessen meg a szabályozás.
- A versenyképesség erősítése az egyik legfontosabb gazdaságpolitikai cél, a **munkanélküliség tartós csökkentése** érdekében is.

A Versenyképességi Tanácsadó Csoport legfontosabb jelentéseiből is kiderül, hogy a versenyképesség igen komplex problémakört takar. A gyakorlati szakemberek (a csoport tagjai nagyon sikeres, nemzetközileg elismert vállalati és pénzügyi vezetők) az EU jövőbeni gazdasági fejlődésének kulcskérdéseit azonosították úgy, mint a versenyképesség részterületeit. Tehát a **versenyképesség egyértelműen kulcsfogalom** **vált** az EU különböző dokumentumaiban, nemcsak az elméleti, hanem a gazdaságpolitikai anyagokban, javaslatokban, illetve különböző bizottságok megnevezésében is.

A vállalkozások versenyképessége az EU különböző fórumain a 90-es évek közepétől állandó téma maradt. Az Európai Bizottság 1999-ben tette közzé elemzését az **európai vállalkozások versenyképességéről** a globalizációval összefüggésben (EC 1999a). A tartalmi elemek hasonlóak, mint amelyeket a Versenyképességi Tanácsadó Csoport felvetett. Figyelemreméltó, hogy a Bizottság szükségesnek látja a **versenyképesség fogalmának újradefiniálását**, amit több tényezővel indokolnak: a vállalatok tevékenysége nem kötődik egyes iparágakhoz, ezért a versenyképességet nem szektorokhoz, hanem tevékenységekhez és piacokhoz kötődve kell vizsgálni. Hasonlóképp nehéz mérni a nemzeti vagy regionális versenyképességet, amikor felerősödött a határon átnyúló gazdálkodás, a vállalatok földrajzi identitása pedig egyre diffúzabb. A versenypozíciókat ugyan a fejlett technikára és a szellemi kapacitásokra alapozzák, amellyel gyorsan magas hozzáadott értéket lehet létrehozni, de ezek az előnyök könnyen el is avulhatnak.

Az európai vállalkozások versenyképességével foglalkozó dokumentumra a **Régiók Bizottsága** (Committee of the Regions) is reagált (CR 2000). A regionális versenyképesség fogalmához azt fűzik hozzá, hogy annak alapvető célja a hosszú távú munkahelyteremtés és a fenntartható gazdasági növekedés. Egyetértően erősítik meg a Bizottság állítását, miszerint az **európai modellben** a hosszú távú versenyképesség forrása a képzett, motivált, jó egészségi állapotú munkaerő. Kiemelik, hogy ez a szociális di-

menzió nem hátrány, nem korlát, hanem az európai társadalom értékeire reflektál. Egy földrajzi térség kétféleképp mozdíthatja elő a gazdasági növekedést, vagy a költségekben kínál kedvezőbb lehetőséget, vagy speciális erőforrásokat nyújt, így a **versenyképesség térbeli sajátosságokat** is mutat. A Közösség célja az kell legyen, hogy mind egyik régió számára biztosítsa a munkahelyteremtést, gazdasági növekedést, fenntartható fejlődést. A globalizációval párhuzamosan a régiók, települések kulcsfontosságúak lettek, mivel főleg rajtuk múlik a dinamikus iparágak versenyképességéhez szükséges helyi tényezők fejlesztése, az innovációs kultúra kialakulásának támogatása, a munkaerő képzettségének és motiváltságának javítása.

Az Európai Bizottság 2003-ban létrehozta a Versenyképességi Tanácsot (Competitiveness Council) a korábbi belső piaci, a kutatási és az ipari tanácsok összevonásával (EC 2003a). Az új „szupertanács” a tagországok szakirányú minisztereiből áll, megalakítását azzal indokolták, hogy a lisszaboni stratégia végrehajtása akadozik, aminek egyik fő oka a különböző közösségi politikák összehangolatlansága. Szükségessé vált a **versenyképesség javítására egy integrált stratégia** kialakítása, amelyik túllép mind a horizontális, mind az ágazati politikák határain. Csak egy ilyen integrált stratégia segítheti elő, hogy az EU versenyképessége ne romoljon tovább az Amerikai Egyesült Államokkal, illetve a távol-keleti térséggel szemben.

7.2.2. A versenyképesség összehasonlító elemzése

Az EU-ban több vizsgálat folyt és tanulmányok, állásfoglalások sora született arról, mit értünk, érthetünk versenyképességen és hogyan, milyen eszközökkel lehet a versenyképességet javítani. A régiók versenyképességének erősítése szempontjából tanulságos az ágazatokra (iparágakra), mint mezoszintre javasolt fejlesztési javaslatok rendszerezése (a mezoszint módszertana sok szempontból rokonítható a regionális elemzésekkel). Az európai ágazatok versenyképességének összehasonlító elemzése során megpróbálták áttekinteni és rendszerezni a versenyképesség javításának közgazdasági feltételeit (EC 1996b). Habár ez egy ágazati jellegű megközelítés, de gondolköre és módszertana egyértelműen adaptálható a régiókra¹⁴⁹ is.

A tanulmány a **sztenderd versenyképesség** fogalmából indul ki, felfogása szerint egy sikeres gazdaságban, egy sikeres régióban az ott lakókat magas és növekvő életszínvonal jellemzi, amely a termelékenység és a folyamatosan bővülő munkaerő-kereslet (növekvő foglalkoztatottság) eredménye (EC 1996b). Az életszínvonalat tágan kell értelmezni, beleértve számos nem számszerűsíthető elemet is, melyek az élet minőségét meghatározzák. Ezt az életszínvonal fogalmat a GDP nem fejezi ki megfelelően, bár mérésére jelenleg nem áll rendelkezésünkre jobb mutatószám. Emellett minden más versenyképességi elemzés a GDP-t tekinti célváltozónak, így az összehasonlíthatóság miatt sem célszerű eltérni tőle.

¹⁴⁹ Az alponban felhasználok Deák Szabolccsal közösen írt tanulmányunkat (Lengyel-Deák 2001).

A versenyképesség hordozói maguk a vállalkozások, hisz azoknak kell a piaci versenyben sikeresen szerepelniük, aminek érdekében hatékonyan és rugalmasan kell kiszolgálniuk a vásárlói igényeket. Tehát a tanulmány **egy régió versenyképességét az ott tevékenykedő vállalatok versenyképességére vezeti vissza**, ebből kifolyólag elsősorban a vállalatok versenyképességével foglalkozik. Egy adott régió versenyképességét makroökonómiai jellegű kategóriának tartja, amit főleg mikrogazdasági folyamatok alakítanak, így a regionális versenyképesség jellemzéséhez mind makroökonómiai, mind mikrogazdasági fogalmakat egyaránt felhasználnak.

A vállalatirányítás szerepe a vállalatok versenyképességében kézenfekvő, azonban a különböző szintű **kormányzati szereplőknek**, így a területfejlesztés intézményeinek is fontos szerep jut. Feladatuk megfelelő üzleti környezet teremtése a vállalatok működéséhez: infrastruktúra, jogi szabályozás, közösségi kezdeményezések stb. formájában. Így a tanulmányban a vállalati versenyképesség mellett megtaláljuk a regionális versenyképesség elemzését is. De azt nem határozza meg, hogy milyen szintű területi egységre igazak a megállapításai, azonban a vázolt modell kellően rugalmas, így alkalmazható az intézményi tér elemeire, az **országos, regionális és kistérségi szintre** egyaránt, a lényeg, hogy a munkaerőpiac nagyjából területileg homogén legyen.

A tanulmány versenyképességi felfogásából következően elsődleges céljának az EU **iparági versenyképességének** vizsgálatát tartja, azonban a kapott eredmények nemcsak az iparág, hanem az egész gazdaság és a régiók versenyképességének vizsgálatára is alkalmasak. Egy monitoring rendszer kialakítására is javaslatot tesznek, és tisztázzák az ehhez szükséges fogalmi és elméleti hátteret¹⁵⁰. A tanulmány kiemel két, az európai vállalatok versenyképességét gátló tényezőcsoportot:

- a piacok nem megfelelő működését, valamint
- az innováció hiányosságait.

Ezen tényezőcsoportokat számos tényező befolyásolja, melyeket egy modellben rendszereztek, lényegében a sztenderd versenyképesség fogalma szerint (7.1. ábra). Alap gondolatuk: a régióban az életszínvonal a régióban előállított magas és növekvő jövedelemtől (a GDP-től) függ, amelynek két alaptényezője: a magas foglalkoztatottság és a termelékenység. Tehát egy gazdaságban a **foglalkoztatottság és a termelékenység** a versenyképesség két legfontosabb, egymással egyenrangú mérőszáma.

A fentiek alapján a sztenderd versenyképesség fogalmának empirikus mérésére, tesztelésére alkalmas ez a megközelítés, közgazdasági szempontból korrekt gondolatmenetre támaszkodva. Az is fontos, hogy a tudástőkét tartja meghatározónak (az innováció európai hiányosságai miatt), ezért a szellemi tőkébe történő beruházások mindkét kategóriánál kiemelt fontosságot kaptak, azaz mind a foglalkoztatottságnál, mind a

---

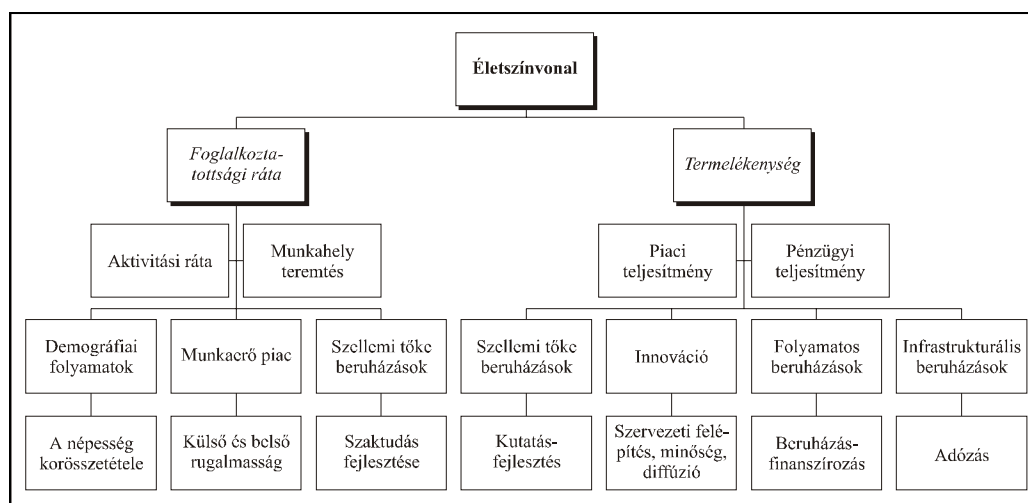
¹⁵⁰ Az *Austrian Bureau of Industry Economics* végzett úttörő jellegű felméréseket méréseket ezen a téren. Az adatgyűjtés nemcsak a különböző infrastrukturális szolgáltatások (telekommunikáció, energiaellátás, szállítás, üzleti és pénzügyi szolgáltatások) árára, minőségi jellemzőire és elérhetőségére tért ki, hanem a megfigyelésbe bevonták a nem megfelelő szolgáltatások versenyhátrányainak lehetséges okát feltáró adatokat is (pl. munka- és tőketermelékenységi mutatók).

termelékenységénél. Itt már előrejelezték a lisszaboni elképzeléseket, lényegében átvették a humán tőke minőségét és a technológia színvonalár kiemelő növekedési irányzatok alapjait.

Mindkét alapmutató javulását két-két tényezőre lehet visszavezetni (a két tényező és a gazdasági növekedés¹⁵¹ közötti kapcsolatot lásd a 8. fejezetben):

- **Foglalkoztatottsági rátát:** az aktivitás (munkavállalás) ösztönzésére és a munkahely teremtési erőfeszítésekre, azaz a munkaerőpiac kínálati és keresleti oldalára.
- **Termelékenységet:** a piaci teljesítmény javulására, azaz a teljesítmény (termék, szolgáltatás) elfogadtatására és a beruházások, innovációk finanszírozhatóságára.

7.1. ábra A versenyképesség logikai szerkezete az EU-ban

Forrás: a szerző saját szerkesztése az EC (1996b) alapján.

A két alapmutató alakulását több folyamat és résztényező befolyásolja (Czakó 2000). A **magas foglalkoztatottsági ráta** lehetővé teszi, hogy a lakosság minél szélesebb rétege részesüljön a megtermelt jövedelmekből. Emellett a népesség minél kisebb (inaktív, vagy jövedelemmel nem rendelkező) hányadát kell eltartania a jövedelemmel rendelkezőknek. A megfelelő foglalkoztatottsági szint kialakulása a munkapiac keresleti és kínálati oldalán is több feltétel egyidejű teljesülését kívánja meg. Egyrészt megfelelő számú munkahelynek kell rendelkezésre állnia, másrészt megfelelő számú munkavállalónak, aki hajlandó és képes betölteni a rendelkezésre álló munkahelyek valamelyikét. Azaz fontosak a demográfiai folyamatok, valamint a munkavállalói attitűd és a szaktudás fejlesztése is.

¹⁵¹ Az EU-ban az egy főre jutó GDP 1986-96 között évente 2,2 %-kal nőtt, amiből 1,8 % a termelékenység és 0,4 % a foglalkoztatottság növekedésére vezethető vissza.

A versenyképesség másik alapvető feltétele a **magas szintű és növekvő ütemű termelékenység**, amely lehetővé teszi a magas munkabérek kifizetését. Ez hozzájárul a magas és növekvő életszínvonalhoz úgy, hogy közben az egyes vállalatok versenyképesek maradjanak. A termelékenység fenntartása és növelése **folyamatos beruházási tevékenységet** igényel, mind a magán-, mind a közszférában (szellemi tőke, infrastruktúra). Az új technológiákat alkalmazni kell, valamint meg kell teremteni az innovációk kidolgozásának feltételeit is, amelyek főleg saját vállalati finanszírozási forrásokat igényelnek. Az innovációk legkézenfekvőbb forrása a saját K+F mellett a mások által létrehozott innovációk átvétele, amihez azonban megfelelő vállalati struktúrára és kultúrára van szükség. Fontos szerep jut a régióknak is az ismeretek, innovációk terjesztésében, mivel az innovációk diffúziója „térsefüggő”, a vállalatok közötti hálózatok, kapcsolatok megléte és erőssége befolyásolja az innováció terjedésének sebességét és minőségét.

Az ismertetett dokumentum által megadott modell a versenyképesség vizsgálatára nem közöl operacionalizálható statisztikai mutatókat, hanem inkább egy elméleti keretet ad, amelynek egyes részei felhasználhatók a regionális versenyképességi vizsgálatoknál. Kialakításánál nem a mérési megfontolások domináltak, hanem a közgazdasági kategóriákra, összefüggésekre helyezték a hangsúlyt. A fenti modell a sztenderd versenyképesség fogalmából indul ki, azt egy szinttel kiterjeszti, megadva mindkét alapkategóriára, a foglalkoztatottságra és termelékenységre ható tényezőket. Nyilvánvalóan nem a közigazgatás, hanem a munkaerőpiac térbelisége határozza meg a modell területi alkalmazhatóságát, azaz csomóponti régiók, munkaerő-vonzáskörzetek vizsgálatára alkalmazható.

7.2.3. Európai versenyképességi jelentések

Mint említettük, még 1994-ben döntés született arról, hogy ki kell alakítani a versenyképesség mérésének adatbázisát, módszertanát és kiadványsorozatát. Ezen döntés alapján jelenik meg évente az **Európai Versenyképességi Jelentés** (European Competitiveness Report¹⁵²). Az első három kiadvány inkább leíró jellegű statisztikai jelentés volt, míg a negyedik kiadványtól kezdődve már mind szemléletében, mind szakmai megalapozottságában megújultak az évkönyvek. Az újjászerveződött brüsszeli apparátus 2000-ben készítette el a negyedik versenyképességi jelentést, amelynek fő gondolatmenete: a minőség¹⁵³ szerepének kiemelése a versenyképesség alakulásában. Az általunk részletesen elemzett ötödik, hatodik és hetedik versenyképességi jelentések a 2000. márciusi Lisszaboni csúcsertekezleten elfogadott gondolatokra építenek: az EU hosszú távú sikeres fejlődése és a versenyképesség javulása a **tudás alapú gazdaság megerősödésétől** várható el.

¹⁵² A jelentés címe 1999-ig: „The Competitiveness of European Industry”.

¹⁵³ A negyedik versenyképességi jelentés háttéranyagait jelentős részben osztrák kutatók készítették: *Karl Aiginger, Michael Peneder* stb. (Austrian Institute of Economic Research WIFO).

A 2001-es ötödik jelentés¹⁵⁴ a lisszaboni stratégiának megfelelően az informatikai és kommunikációs technológiákkal (lényegében az „új gazdaság” kiépülésével) és az innovációkkal kiemelten foglalkozik. Ebben a jelentésben tárgyalták a versenyképesség és a gazdasági növekedés elméleti kérdéseit is. A 2002-es és 2003-as jelentések a 2001-est egészítik ki újabb ágazatok versenyképességének elemzésével. Tehát a három utóbbi jelentés egymásra épül, a legújabb adatok rövid ismertetése után egy-egy újabb szektor részletes elemzését nyújtják, de mind fogalmi, mind elméleti kérdésekben a 2001-es kiadvány a mérvadó.

A 2001-ben készült **ötödik versenyképességi jelentés** részletesen taglalja a versenyképesség fogalmához és vizsgálatához kapcsolódó elméleti háttérrel, fogalomrendszert (EC 2001b). Megadja a versenyképesség általuk alkalmazott fogalmát és mérésének alapfelfogásait. Az elméleti kérdéseken túl a jelentés az EU gazdasági teljesítményét, versenyképességét és a kapcsolódó főbb mutatókat az USA-hoz és Japánhoz viszonyítja, azaz összehasonlító elemzést végez. Továbbá fontos az is, hogy az EU lemaradásának mérséklése a termelékenység javító olyan új technológiák bevezetésétől és elterjedésétől várható el, amelyek az életszínvonal növekedésében is fontos szerepet töltenek be. Csak országokra és országcsoportokra vonatkozó adatokat közöl, országon belüli, azaz regionális adatokra és folyamatokra nem tér ki.

A jelentés az elméleti kérdések és a versenyképesség általános mutatóinak elemzése után két kérdésre koncentrálna: az **információs és kommunikációs technológiákra (ICT)**, valamint az **innováció** szerepére a termelékenységben és a gazdasági növekedésben. A következő fejezetben kitér az innováció jelentőségére a **feldolgozóipari teljesítmény** javításában, majd igen részletes esettanulmányt közöl az EU **biotechnológiai üzletágának** versenyképességéről, amely kiváló példa az innováció alkalmazására.

Mint említettük, a Lisszaboni csúcs fogadta el, hogy az EU a következő évtizedben váljon a **legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdasággá** a világon, az így létrejövő fenntartható gazdasági növekedés pedig várhatóan több és jobb munkahelyet teremt és erősebb társadalmi kohéziót. Ez egy új koordinációs mechanizmust igényel a tagállamok között: a vállalkozásfejlesztési politika központi kérdése az információk cseréjének és a legjobb gyakorlatok megismerésének, adaptálásának elősegítése. A versenyképesség javításának ez egy praktikus felfogása, a legjobb üzleti gyakorlat széles körű elterjesztésétől várja el, amelyet a vállalkozásfejlesztési politika is elősegít.

---

¹⁵⁴ Megjegyezzük, hogy ezeket a jelentéseket az EU *Directorate General for Enterprise* (DGE) készítette, azaz a vállalkozás- és gazdaságfejlesztési szempontok domináltak, nem pedig elméleti, avagy regionalista gondolatok. Ebben a témakörben a DGE két, egymáshoz kapcsolódó jelentést készített: *Benchmarking Enterprise Policy 2001*, *The European Competitiveness Report 2001*, egyet pedig az *Innovation Directorate: The 2001 Innovation Scoreboard*. A három jelentés összefoglalója, adatanyaga is megjelent 2001 novemberében: *Competitiveness, innovation and enterprise performance. A selection of graphs and tables* (EC 2001c).

A vezetői összegzésben versenyképesség alatt **egy nemzet átlagos életszínvonalának magas szintjét és fenntartható növekedését** értik, amely a nem szándékos (involuntary) munkanélküliség lehetőség szerinti alacsony szintjével párosul egy fenntartható természeti környezetben (EC 2001b: 9). A Lisszaboni csúcsra hivatkozva kiemelik, hogy az üzleti vállalkozások versenyképessége és dinamizmusa közvetlenül függ azon szabályozási klímától, amely elvezet a beruházások, az innováció és a vállalkozókészség javulásához. A vállalkozói dinamizmus pedig előfeltétele a gazdasági növekedésnek és a foglalkoztatottság javulásának, amely viszont kihat az életszínvonal alakulására.

A 2001-es jelentés elemző részében kissé pontosabb **versenyképesség definíciót** adnak: „egy gazdaság azon képessége, amely az ott élő népességnek magas és növekvő életszínvonalat nyújt és magas foglalkoztatottsági szintet egy fenntartható természeti környezet mellett” (EC 2001b: 15). Egyértelmű, hogy a sztenderd versenyképesség felfogás jelenik meg ebben az anyagban is, támaszkodva az EU alapidokumentumaiban megfogalmazott magas foglalkoztatottságra és fenntartható fejlődésre, az ún. európai modellre.

A versenyképességet elméleti megfontolásokból a **gazdasági növekedésre** vezetik vissza, külön kiemelik a neoklasszikus növekedési modellek közül a *Solow-Swan* modellt, amelyik a technológiai, technikai haladásra is tekintettel van. Vizsgálják az endogén gazdasági növekedés modelljeit, megemlítve *Romer* munkáit, aki a K+F tevékenységeket emeli ki, mint olyan pozitív externáliákat, amelyekhez a vállalkozások hozzáférhetnek (Acs-Varga 2000). Több egyéb modellre is kitérnek (innovációs modellekre stb.), ami azt is jelzi, hogy manapság még nincs egységesen elfogadott elméleti közgazdaságtudományi keret az innovációt is endogén változóként kezelő gazdasági növekedés elméletre, így a versenyképességre sem.

Az **életszínvonalat** az egy lakosra jutó GDP-vel mérik, ezáltal is erősítik a gazdasági növekedés és a versenyképesség közötti kapcsolat fontosságát. Kiemelik, hogy egy ország gazdasági növekedése a termelési tényezők, a tőke és a munkaerő hasznosításának hatékonyságától függ. Korábban a gazdasági növekedést szinte kizárólag az outputtal mérték, a termelési függvényen keresztül elsősorban mennyiségi kapcsolatokat elemeztek. Manapság a termelési tényezők mennyiségi és minőségi vetülete egyaránt fontos, valamint más tényezők is szerepet játszanak a gazdasági növekedésben: a szervezeti jellemzők, a gazdaságpolitikai szervezetek (intézmények) és a gazdasági szereplők kapcsolatai, az üzleti vállalkozások együttműködései stb. Az **intézményi környezet** is alapvető, mivel az innovációs tevékenység és a munkaerő képzettsége főleg az oktatási és kutatási-fejlesztő intézményektől, a vállalkozásokkal való szoros kapcsolataiktól függ.

A jelentésben az egy lakosra jutó GDP-t egyszerű dekompozíciós eljárással két részre bontják (részletesen lásd a 8. fejezetben): a foglalkoztatottsági ráta és a munkatermelékenység szorzatára. Amíg a **foglalkoztatottsági ráta** (a munkaképes korú lakosságból a foglalkoztatottak aránya) általában jól becsülhető statisztikai adatok által, addig az **átlagos munkatermelékenység** nehezen fejezhető ki, mivel több tényező, pl.

a tőkebefektetés, a technológiai folyamat, avagy a munkaerő mennyiségi növekedése egyaránt befolyásolhatja alakulását. A munkatermelékenység növekedésére hatással van a tőkeigényesség (az egy foglalkoztatottra jutó tőke), a tőkeintenzitás növekedése is. Valamint a technológiai folyamat is, amelyet a **teljes termelékenységi mutatóval** mérnek. A tőkeigényesség változása a beruházások által hosszabb távon befolyásolt folyamat, rövid távon a munkaerő változása képes hatni a tőke/munka arány változására.

Az ICT szerepét vizsgálva azt tapasztalták, hogy az ICT fontosságának elismerésében van ugyan egyetértés, de abban már nincs konszenzus, hogyan lehet mérni az ICT hatását a versenyképességre. Kiemelik, hogy nem a számítógépek száma a legfontosabb és nem is a használatukhoz szükséges képzett munkaerő mennyisége, hanem a vállalati szervezetek és a termelési folyamatok átalakítása az ICT segítségével, azaz **milyen gazdasági hozadéka van az ICT alkalmazásának**. De az egyes országok közötti összehasonlítást a számítógépes képzettség szintjével (diplomák, tanfolyamokon résztvevők száma stb.) szokás mérni, ami az előbb említett mérési gondok miatt nem ad használható és reális képet. Külön is vizsgálják a számítógépes szakemberek iránti igények alakulását, hogyan lehetne képzéssel és bevándorlással az igényeket kielégíteni, mivel az EU versenyképessége nagyban függ az ICT széles körű alkalmazásától.

A 2001-es jelentés kiemelten foglalkozik a feldolgozóiparral, főleg az **innovációk hatásaival a feldolgozóipari termelésre és termelékenységre**. Matematikai-statisztikai vizsgálatot végeztek, hogy a feldolgozóipar teljesítményét melyik tényező milyen mértékben befolyásolja: a K+F mutatók, a tudás-bázis, az innovativitás, a szervezetváltás gyorsasága stb. Érdekes tipizálást alakítottak ki, a feldolgozóipari ágazatokat alacsony és magas K+F igényű iparágakra bontva evidenciaként állapították meg, hogy a termelékenység szintje a K+F igénytől függ. A vizsgálatok szerint más-más iparágak tartoznak viszont az USA-ban és az EU-ban az alacsony, illetve magas K+F igényű szektorokba, aminek magyarázata nagyon fontos további kutatásokat igényelne (főleg a hazai gazdaságpolitika számára).

A feldolgozóipar regionális vizsgálatainál jól használhatónak tűnik az ipari tevékenységek alábbi csoportosítása, amely a termelékenységi vizsgálatokból született. Mindegyik csoportban több alágazatot sorolnak fel (EC 2001b: 73):

- **Vezető (mainstream) feldolgozóipari alágazatok** (25 alágazat): kötött és hurkolt kelmék gyártása, papírttermékek gyártása, gumi- és műanyag termékek gyártása, üvegtermékek gyártása, gépek és berendezések gyártása, fegyver- és lőszer gyártás stb.
- **Munkaerő-intenzív iparágak** (25 alágazat): textilszövés, bőrruházat gyártása, fűrészarugyártás, égetett agyag építőanyag gyártása, szerszámgyártás, hajógyártás stb.
- **Marketing-vezérelt iparágak** (25 alágazat): húsfeldolgozás, tejfeldolgozás, italgyártás, lábbeligyártás, kiadói tevékenység, média, hangszergyártás, sportszergyártás stb.

- **Tőkeintenzív iparágak** (12 alágazat): papírgyártás, kokszygyártás, vegyi alapanyag gyártása, kerámiacsempe gyártása, cementgyártás stb.
- **Technológia-vezérelt iparágak** (14 alágazat): gyógyszergyártás, iroda- és számítógép gyártás, híradástechnikai termékek gyártása, orvosi műszergyártás, közúti gépjármű gyártás, légi járművek gyártása stb.

7.1. táblázat Az EU 2001-es versenyképességi jelentésének mutatói

Általános versenyképességi mutatók
<ul style="list-style-type: none"> - a GDP átlagos növekedési üteme (1991-2000 között, 1995-ös bázisév) - a munkatermelékenység átlagos éves növekedési üteme (1991-2000) - a munkatermelékenység szintje - a kereskedelmi integráltság (az összes import és export összege osztva a GDP kétszeresével) - a szerkezetváltás gyorsasága
Feldolgozóipar
<ul style="list-style-type: none"> - a feldolgozóipari termelés átlagos éves növekedési üteme (volumenindexen, 1991-2000) - a feldolgozóiparban a termelékenység átlagos éves növekedési üteme (1991-2000) - a feldolgozóiparban a kutatás-intenzív iparágak aránya - az innovációra fordított kiadások aránya a feldolgozóipari árbevételhez viszonyítva - a feldolgozóipari innovációs kapacitások (két mutató átlaga: a K+F részleggel rendelkező cégek aránya, valamint az innovációs kooperációban részt vevő cégek aránya)
Kutatás-fejlesztés és innováció
<ul style="list-style-type: none"> - a K+F kiadások aránya a GDP-hez viszonyítva - a szabadalmak száma (millió lakosra) - a foglalkoztatottak aránya a csúcstechnológiai szolgáltatásokban - a KKV-k innovációs kapacitásai (két mutató átlaga: a K+F részleggel rendelkező KKV-k aránya, valamint az innovációs kooperációban részt vevő KKV-k aránya)
Humán tényezők
<ul style="list-style-type: none"> - az oktatási kiadások a GDP %-ban - az aktív korú munkaerőből a felsőfokú végzettségűek aránya - az új tudományos és műszaki képzésekben résztvevők aránya a 20-29 évesek között - az élethossziglani tanulás elterjedtsége (a 25-64 évesek közül hányan tanulnak)
Informatika és kommunikáció
<ul style="list-style-type: none"> - az Internet térhódítása (a 15 évesnél idősebb népesség otthoni Internet ellátottsága) - az ICT kiadásai a GDP arányában (az ICT definíciója az OECD szerint) - az ICT részesedése a feldolgozóipari hozzáadott értékből

Forrás: a szerző saját szerkesztése az EC (2001a: 91) alapján.

Ez az öt csoport természetesen országonként változó szerkezetű. Lényeges, hogy az öt eltérő jellemzőkkel bíró, más-más versenyelőnyökkel rendelkező csoportnál külön-külön célszerű vizsgálni az egyes alágazatok termelékenységének és a foglalkozta-

tottak számának alakulását. A jelentés elkészítéséhez részletes ökonometriai elemzéseket végeztek, hogy a termelékenység milyen ágazatokban hogyan alakult, milyen tényezők mennyire befolyásolták változásukat.

A 2001-es jelentés negyedik fejezetének első mellékletében 21 mutatót alapul véve országanként megadnak egy gazdasági növekedési profilt, lényegében **versenyképességi profilt**. Ez a profil egy olyan ábra, amelyet a magyar régiók vizsgálatához is fel lehet használni (7.1. táblázat). A mutatók a jelentés szerkezetét követik, azaz kiemelten foglalkoznak a feldolgozóiparral (részben mint mérhető tevékenységű ágazattal, lásd Világbanki versenyképességi mutatórendszer, 6. fejezet), a K+F-el és az ICT-vel. Ez a mutatórendszer lehetővé teszi az egyes országok vizsgálatát, de az országok összevetését is, milyen területen vannak előnyeik és hátrányaik.

A 2001-es jelentés nem ad egy komplex versenyképességi sorrendet az EU tagországaira, hanem külön-külön nézi az egyes alapmutatóknál az országok helyzetét. A elsorolt 21 mutatót is országanként külön-külön ábrázolja és csak az egyes országok erősségeit/gyengeségeit emeli ki. Az országok versenyképességének összehasonlítására egyszerű tipizálást használtak, a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság növekedését alapul véve három-három csoportot képeztek (7.2. táblázat). Mindkét mutatóban Írország, Finnország és Luxemburg átlag feletti, azaz ezeknek az országoknak a legerősebb a versenyképessége (a vizsgálatba bevonták Japánt és az Amerikai Egyesült Államokat is). Három ország, Olaszország, Németország és Japán versenyképessége ebben az időszakban viszonylag gyenge volt, növekedési ütemük átlag alatti, avagy átlaghoz közeli a két alapmutatónál.

7.2. táblázat A munkatermelékenység és a foglalkoztatottság növekedési üteme szerinti tipizálás (1995-2001)

		Foglalkoztatottság növekedési üteme		
		Átlag alatti	Átlaghoz közeli	Átlag feletti
Munkatermelékenység növekedési üteme	Átlag alatti	-	Olaszország	Spanyolország
	Átlaghoz közeli	Németország Japán	Belgium Egyesült Királyság Dánia Franciaország	Hollandia
	Átlag feletti	Görögország Portugália Ausztria	Amerikai Egyesült Államok Svédország	Írország Finnország Luxemburg

Forrás: a szerző saját szerkesztése az EC (2001c: 10) alapján.

Az ICT és a feldolgozóipar innovativitása mellett az **európai biotechnológiai üzletág versenyképességét** is részletesen elemzik a 2001-es jelentésben. Áttekintik a biotechnológia helyzetét, innovációs kapacitását és a kapcsolódó tényezőket. Az elemzésben az Amerikai Egyesült Államok és Japán biotechnológiai üzletágához viszonyítottak. Több érdekes megállapítás tettek, többek között a biotechnológiával foglalkozó

szervezetek (cégek, kutatóintézetek) térbeli tömörüléséről, azaz klaszteresedéséről. Hasonlóan alaposan vizsgálták az egyetemi-ipari kapcsolatokat, melyik régióban mire vezethetők vissza a biotechnológia egyes részterületein elért sikerek, amelyet a szabadalmakkal, illetve a biotechnológiai szervezeteknél alkalmazottak számával mértek.

A **2002. évi versenyképességi jelentés** szerves folytatása az előző évinek, amelyet ismertnek feltételeznek, emiatt sem a fogalmakkal, sem az elméleti kérdésekkel nem foglalkoznak (EC 2002d). A legfontosabb versenyképességi mutatók újabb adatainak rövid áttekintése után négy kérdéskörre koncentrálnak: a humán tőkére, az üzleti szolgáltatásokra, az EU vállalkozásfejlesztési és a versenypolitikája közötti szinergikus kapcsolatokra, valamint a feldolgozóipar fenntartható fejlődésére. Mindegyik kérdéskörnél vizsgálják, hogy milyen hatással van az Unió és tagállamai versenyképességére, összevetve az USA és Japán adataival.

Részletesen elemzik a **humán tőke** és a termelékenység növekedésének kapcsolatait, ezek a vizsgálatok is megerősítik, hogy a képzett (iskolázott) munkaerő szükséges feltétele a versenyképes gazdaságnak, erős a korreláció a munkatermelékenység növekedési üteme és az iskolázottság között. A képzettebb munkaerő nemcsak termelékenyebb, hanem gyorsabban átképezhető a gyakran változó munkaerő-piaci igények szerint.

A **szolgáltatások** váltak napjainkra a legnagyobb foglalkoztatóvá, az EU-ban a munkahelyek 69 %-át nyújtják és a GDP 70 %-át állítják elő. Habár a szolgáltatások termelékenységének növekedési üteme elmarad a feldolgozóiparétól, de az **üzleti szolgáltatások** iránti kereslet (ahol kb. a foglalkoztatottak fele dolgozik) dinamikusán nő (ICT, K+F, pénzügyi, logisztikai, média stb.). Az ICT széles körű alkalmazása miatt egyre több üzleti szolgáltatás válik traded-jellegűvé (lásd 4. fejezet), azaz gyorsan bővülő globális piacon versenyeznek, kihasználva a méretgazdaságosságot és javítva a munkatermelékenységet.

A **vállalkozásfejlesztési és a versenypolitika** között nyilvánvalóan fellép egy alapvető ellentmondás. Amíg a versenypolitika egyik fő célja a tisztességes verseny feltételeinek garantálása, addig a vállalkozásfejlesztés lényege bizonyos vállalkozói csoportok támogatása, amely sértheti a verseny tisztaságát. Kérdés, hosszabb távon melyik hoz nagyobb előnyt a közösségnek? A jelentésben kiemelten elemzik az innovációk kidolgozását és a technológiai fejlődést elősegítő vállalkozásfejlesztéseket, amelyek lehetővé teszik a versenyképesség megerősödését. Az új piacok, a növekedés új hajtóerői, a dinamikus verseny stb. állandóan megújulásra és folyamatos alkalmazkodásra készítetik mind a verseny-, mind a vállalkozásfejlesztési politikát.

A **feldolgozóipar fenntartható fejlődése és a gazdasági növekedés**, a termelékenység növekedése rövid távon összeütközésbe kerülhet. Hosszabb távon viszont a szigorú környezeti szabályozás innovációkra kényszerítheti a cégeket, ezáltal az erőteljes globális versenyben az európai cégek dinamikus versenyelőnyökre tehetnek szert. Azaz a versenyképesség elvárása hosszabb távon összhangba kerülhet a fenntartható környezeti fejlődéssel, amely egyúttal az életminőséggel is szoros kapcsolatban van.

A **2003-as versenyképességi jelentés** folytatja és kiegészíti a megelőző két év vizsgálatait (EC 2003b). A gazdasági növekedésre, termelékenységre, foglalkoztatottságra vonatkozó újabb adatok elemzése után részletesen tárgyal három témakört: a vállalati szervezeti átalakulások és termelékenység kapcsolatát, a versenyképesség regionális jellemzőit, valamint az EU bővítésének és a feldolgozóipar versenyképességének összefüggéseit. A versenyképesség regionális jellemzőivel foglalkozó vizsgálatot és következtetéseit a 8. fejezetben tekintjük át.

A **vállalati szervezeti átalakulásokat** elsősorban az ICT széles körű alkalmazása kényszeríti ki. Az informatikai eszközök és hálózatok lehetővé teszik a távmunkát, az outsourcing kiterjesztését, az ellátási láncok globalizálódását stb. A traded tevékenységet folytató vállalatok egyre inkább a növekvő mérethozadékú, magasabb hozzáadott értékű tevékenységeket tartják meg, a többit lehetőség szerint kiszervezik. Az EU-ban az Amerikai Egyesült Államokhoz képest késésben van az ICT vállalati alkalmazása, részben erre vezethető vissza a termelékenységi rés kiszélesedése.

Az **EU bővítése és a feldolgozóipar versenyképessége** között szoros kapcsolat van. A csatlakozó országokban alacsonyabbak a költségek, a munkaerő ehhez képest képzettnek minősül, azaz várhatóan gyorsan lezajlik egy átrendeződés, az EU fejlett országaiból a most csatlakozókhöz kerül át a feldolgozóipari értéklánc-rendszerek tevékenységeinek zöme. Korábban is jellemző volt a munkaerő-intenzív iparágak településeinek áttelepülése, de a közeljövőben a marketing-vezérelt és a technológia-vezérelt iparágak is megjelennek, illetve a kapcsolódó üzleti szolgáltatások egyes részeinek kihelyezése is elindul. Ez a munkamegosztás egyaránt előnyös az EU régi és új tagállamainak, mindenütt javulhat a termelékenység.

Az EU versenyképességi jelentései elméletileg is megalapozott részletes elemzéseket tartalmaznak. Versenyképesség alatt 2001-től a sztenderd fogalmat értik, a gazdasági növekedés ökonometriai módszertanát kiterjesztik a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság vizsgálatára. A jelentések a Lisszaboni csúcson elfogadott új elvekre épülnek, amelyek a tudás alapú gazdaságot tartják a legfontosabbnak, mivel az EU versenyelőnye az újraszerveződő globális munkamegosztásban csak a „tudás alkalmazásában” nyilvánulhat meg. A jelentésekben a képzett munkaerő fontosságát és a tudás hasznosítását emelik ki, így pl. az infrastruktúra egyes elemeinek mérlegelése fel sem merül. Az ICT-t és az innovációkat hangsúlyosan kezelik, amelyek nélkül egyetlen iparágban/üzletágban sem képzelhető el a termelékenység növekedése, így a versenyképesség javítása sem. Szintén kiemelik a feldolgozóipart, ezáltal lényegében a nemzetközi versenyképességben kulcsszerepet játszó traded tevékenységeket elemzik. A 2001-es és azt követő jelentések szerves egységet képeznek, kiterjesztve az elemzéseket a versenyképesség aktuális kérdésköreire.

7.3. A regionális versenyképesség gondolatának megjelenése

Az EU-ban a regionális politika előtérbe kerülését felerősítette az 1970 után csatlakozó országok relatív elmaradottsága, az egységes belső piac kiépülése, valamint az euro bevezetése. A vizsgálatok kimutatták, miközben az EU-ban az országok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek mérséklődtek, eközben az egyes országokon belüli regionális egyenlőtlenségek tovább nőttek. Mindez nemcsak a kohéziós politikák növekvő fontosságára világított rá, hanem szükségessé tette a vonalas (közúti, vasúti stb.) infrastruktúra összehangolt fejlesztését, valamint a nemzeti területfejlesztési politikák közötti összhang kialakítását is.

Az EU tagországainak illetékes miniszterei 1999. május 10-11-én Potsdamban tartott ülésükön fogadták el az Európai Területfejlesztési Perspektívát, amely többéves előkészítő folyamat lezárásaként felvázolja az EU területi fejlődésének jövőképét, valamint területfejlesztési és területrendezési politikájának alapgondolatait. Szintén 1999-ben jelent meg a hatodik regionális periodikus jelentés, amely a tagországok NUTS 2 szintű régiói fejlettségi különbségeinek elemzésével foglalkozik, kiemelve az elmaradott régiók fejlesztésének, azaz versenyképességük javításának főbb tényezőit. A két évvel később, 2001-ben kiadott második kohéziós jelentés is ezekre a vizsgálatokra épül, azok főbb megállapításait megerősíti, az adatokat továbbvezeti az 1998-as évig. A regionális versenyképesség fogalomkörének felértékelődését, gyakorlati alkalmazását jelzi, hogy a Strukturális Alapok felhasználására vonatkozó 2000-2006 közötti irányelvekben már megjelentek a régiók versenyképességének megerősítésére vonatkozó legfontosabb fejlesztési javaslatok is.

7.3.1. Az Európai Területfejlesztési Perspektíva

Az **Európai Területfejlesztési Perspektívában** (ETP, angolul ESDP: European Spatial Development Perspective) vázolt jövőkép két szempontból fontos Magyarországnak számára (EC 1999d). A dokumentum egyrészt foglalkozik az EU bővítésével, mint az EU regionális politikájának új kihívásával (190-230. pontokban). Másrészt a „társadalom-gazdaság-környezet” hármására alapozott kiegyensúlyozott és fenntartható térségi környezeti fejlődés víziójából indul ki, amely a csatlakozásra készülő országok számára fontos iránymutatást jelent területfejlesztési politikájuk kialakításához.

Az ETP három alapvető célkitűzés egyidejű teljesítését irányozza elő (18. pont):

- a gazdasági és társadalmi kohéziót,
- a természeti erőforrások és kulturális örökség megőrzését,
- az európai terület kiegyensúlyozottabb versenyképességét.

A fenti három célkitűzés a területfejlesztés hagyományos céljainak felel meg: a gazdasági és társadalmi kohézió a **méltányosságnak**, az európai terület kiegyensúlyozottabb versenyképessége a **hatékonyságnak**, míg a természeti erőforrások és kulturá-

lis örökség megőrzése a **fenntartható környezeti fejlődésnek**. Tehát az ETP széles körben elfogadott gondolati háttérre támaszkodik, a fejlesztési elképzelésekben megjelenítve az újabb elvárásokat.

Az anyag egészen végighúzódik a versenyképesség térbeli dimenzióinak a figyelembe vétele. Az integrációval járó piaci liberalizáció következtében egyrészt **erősödik a verseny a régiók, városok között**, térben is átrendeződik a gazdaság. Másrészt **térben egyenlőtlen fejlődés prognosztizálható**, azaz nem várható a területi egyenlőtlenségek mérséklődése. A területfejlesztési politikának kiegyensúlyozott és policentrikus településrendszer és egy új város-vidék kapcsolatrendszer kialakulását kell ösztönöznie, valamint az infrastruktúrához kapcsolódó szolgáltatások és a tudás elérhetőségét.

A **verseny jellege szerint elkülöníthető a városok három csoportja**: a globális versenyben részt vevő **metropoliszok** (London, Párizs stb.), az európai versenyben fontos **nemzetközi nagyvárosok** (pl. Bécs, Barcelona, Milánó) és a hazai versenyben szereplő **nemzeti nagyvárosok**, utóbbiak lakossága kb. 0,5-1 millió fő. Ez a tipizálás egybecseng a városrégiókkal foglalkozó kutatások megállapításaival, mivel verseny az ugyanazon hierarchiaszinten lévő városok között zajlik (lásd 5. fejezet). A régiókat is aszerint különböztetik meg, hogy milyen nagyságú városokkal rendelkeznek. Tehát egy térség fejlődése a globális versenyben részt vevő nagyvárosai, mint növekedési pólusai versenyképességétől függ. Új típusú város-vidék kapcsolatot fogalmaznak meg, mivel a városok sokrétű funkcionális kölcsönös függésben vannak az őket körülvevő, általában fejletlen, avagy lassabban fejlődő vidékkel. Ez pedig megköveteli a széles körű kooperációt, amely együttműködés viszont az egész régió versenyképességét erősíti.

Az ETP kiemeli, hogy a régiók csak akkor lehetnek versenyképesek, amennyiben van elegendő gazdasági potenciáljuk, ha rendelkeznek domináns iparágazataik versenyelőnyeikhez szükséges **személyi és tárgyi erőforrások kritikus tömegével**. Ez különösen érvényes, ha nem tartoznak a globális integrációs övezetekhez, főleg a metropoliszok és vonzáskörzetük alkotta régiókhoz. A globális versenyben elérhető sikerhez szükséges erőforrások kritikus tömege csak nagyvárosokban, urbánus régiókban figyelhető meg (urbanizációs előnyök). Illetve speciális adottságú településekben található, ilyenek lehetnek pl. a kiváló logisztikai adottságú „kapuvárosok” (tengeri kikötőkkel, nemzetközi repülőterekkel stb.). A kisebb városoknak viszont át kell térniük gazdasági bázisuk diverzifikálásának politikájára, a lokalizációs előnyök kihasználására, mivel erőforrásaik mást nem tesznek lehetővé. A periférikus és kedvezőtlen földrajzi adottságú régiók felzárkóztatásának első lépéséhez pedig a hatékony közlekedést és telekommunikációt szükséges fejleszteni.

Az ETP alapállása, hogy az EU egészének világgazdasági versenyképességét csak a **versenyképes nagyvárosokkal rendelkező régiók** alapozhatják meg, ahol a tudás alapú gazdaság üzletágai koncentrálnak. Így a régiók versenyképességét az ott elhelyezkedő növekedési pólusok (nagyvárosok, kapuvárosok) határozzák meg, ahol koncentrálnak az erőforrások és ahol kiemelkedő a gazdasági teljesítmény (Brenner 2003). A globális versenyben részt vevő nagyvárosok dinamikus fejlődéséhez a közöt-

tük lévő közlekedési (elérhetőséget biztosító) folyosókat kiemelten kell fejleszteni (transz-európai hálózatok).

Azonban a városok, régiók és tagállamok versenye nem vezethet szociális kizáráshoz és a környezeti felelősséget sem háríthatják el, az „európai társadalmi modell” a szolidaritást térben is kiterjeszti. Az ETP szemléletéből adódik, hogy a versenyképesség javítására teljes mértékben a NUTS 2 szintű regionális beosztás nem alkalmas, mivel figyelembe kell venni a régiók településszerkezetét, a nagyvárosi vonzáskörzetek és a leszakadó, rurális térségek arányát is, azaz a régióon belüli területi különbségeket.

7.3.2. A kohéziós jelentések

Maastricht-ban 1992-ben elfogadták az EU tervezett bővülésére is tekintettel, hogy a gazdasági és társadalmi kohéziót kiemelten kezelik, ennek megfelelően létrehozták a Kohéziós Alapot, amely a kevésbé fejlett országok¹⁵⁵ (ahol az egy főre jutó GDP nem éri el az EU-átlagának 90 %-át) infrastrukturális és környezeti fejlesztését segíti elő. Egyúttal döntöttek a Kohéziós Jelentések elkészítéséről is (amit az Amszterdami Szerződés 159. cikke is tartalmaz), amelyek három évente jelennek meg a gazdasági és társadalmi kohézió elérése terén megvalósított előrehaladásnak, a regionális különbségek változásának legfontosabb jellemzőit bemutatva (ami a 158. cikk szerint a kohéziós politikák elsődleges célja). A jelentések nemcsak statisztikai jellegű kiadványok, hanem elemzéseikkel és javaslataikkal is elősegítik a regionális politika megújulását.

Az 1996-ban közreadott **első kohéziós jelentés**¹⁵⁶ az (akkor érvényes) Egységes Európai Okmány 130a cikkelyében szereplő „harmonikus fejlődés” fogalmából indul ki, a különböző régiók fejlettségi szintje közötti különbségek kimutatását és a kevésbé előnyös helyzetben lévő régiók (benne a rurális térségek) elmaradottságának mérséklését tekinti céljának (EC 1996a: 13). A jelentés kiemeli, hogy az **elmaradott régiók versenyképességének javítása** különösen fontos a gazdasági és társadalmi kohézió szempontjából, továbbá az egységes belső piac eredményes működésének is egyik alapfeltétele. Azt is kihangsúlyozza, hogy az **EU szintjén az ipari/ágazati versenyképességi politika legfőbb célja** speciális prioritások, keretfeltételek meghatározása az iparágak gazdasági bázisának megerősítésére, míg tagállami szinten kell kidolgozni a nemzeti iparpolitikákat (EC 1996a: 67-68).

Az EU (közösségi) szintjén három prioritást emeltek ki, amelyeket támogatni kell a társadalmi, gazdasági és **területi kohézió** előmozdítása érdekében:

- **A közigazgatás modernizálása:** főleg az információs hálózatok és adatbázisok fejlesztése, ezáltal várhatóan az intézményi mechanizmusok és az EU adminisztratív szervezetei is hatékonyabbak lesznek.

¹⁵⁵ A kohéziós országok: Görögország, Írország, Spanyolország és Portugália.

¹⁵⁶ A kohéziós jelentéseket a Directorate General for Regional Policy készíti, így inkább területfejlesztési és egyéb társadalomtudományi szempontok kerülnek előtérbe, nem a közgazdaságtudományi állásfoglalások.

- **Az immateriális befektetések:** elő kell segíteni, hogy mind a termelésben (gyártmánytervezés, stratégiai és operatív menedzsment stb.), mind az értékesítésben (marketing) javuljon a hatékonyság.
- **A vállalkozások közötti kooperációk növelése:** az elmaradott régiókban a vállalatok túlélésének egyik növekvő jelentőségű tényezője a vállalati hálózatok kialakulása. Nagyon részben a kis- és középvállalkozások hálózatairól van szó, amelyek ezekben a régiókban fontosabbak, mint a transznacionális vállalatok.

Az első kohéziós jelentés a továbblépést taglaló 6. fejezetében leszögezi, hogy a strukturális politikák egyik fő célja a **termelés versenyképességének javítása** úgy, hogy a vállalatok javuló versenyképessége nem járhat együtt bizonytalansággal és a munkahelyek veszélyeztetettségével. Ellenkezőleg, a termelékenység és a versenyképesség növekedése része annak a folyamatnak, amelynek során a gazdaságok növekvő jólétet teremtenek az életszínvonal és az életminőség emelésével. „A **versenyképesség nem véggel önmagában, hanem eszköz a társadalom európai modelljének megszilárdításához**¹⁵⁷. ... A versenyképesség, gazdasági növekedés és munkahelyteremtés közötti kapcsolatok egyre jelentősebbé válnak. A termelékenység növelésében és a költségelölönyök javításában sikeres régiók egyre versenyképesebbek, ami előfeltétele a további növekedésnek és munkahelyteremtésnek. Viszont a versenyképesség nemcsak ráfordítások kérdése, hanem egyéb dimenziókat is magában foglal. Különösen a kis- és középvállalkozói bázis - az EU strukturális politikájának egyik prioritása - válik egyre inkább a hosszú távú versenyképesség központi elemévé, habár a külső gazdasági tényezők is, mint a társadalmi és intézményi tényezők, befolyásolják teljesítményüket” (EC 1996a: 122-123).

A versenyképességnek ezen egyre markánsabban megfogalmazott, az EU több alapdokumentumában leírt, a társadalom „európai modelljére” alapozódó gondolatai egybecsengenek a versenyképesség sztenderd fogalmával, valamint megjelennek a 2000-tól érvényes regionális (strukturális) politika irányelveiben is. Ahogy a területi verseny európai uniós értelmezésénél (lásd 5. fejezet), úgy a versenyképességnél is gazdaságon kívüli szempontok, társadalmi elvárások is megfogalmazódnak, azaz a versenyképesség önmagában nem cél, hanem csak eszköz a társadalom jólétének javulásához.

A 2001-ben kiadott **második kohéziós jelentés** már evidenciának tekinti a régiók és országok **sztenderd versenyképességének fogalmát**: „magas és növekvő életszínvonal, valamint magas foglalkoztatottsági ráta egy fenntartható bázison” (EC 2001a: 37). A dokumentumokból egyértelműen kiviláglik, hogy az ezredfordulóra az EU-ban konszenzus alakult ki arról, hogy a gazdasági teljesítmény mellett egyenrangú szempont a társadalom európai modelljének megvalósítása, amint azt a Lisszaboni Csúcs is deklarálta. Fontos szemléleti kérdés, hogy nem a gazdasági növekedést emelik ki célként, hanem annak egyik lehetséges következményét, az életszínvonalat, azaz a hely-

---

¹⁵⁷ Kiemelés tőlem.

ben maradó (avagy odaáramló) és a helyiek által felhasználható jövedelmeket. A versenyképesség lényegében **tartós társadalmi-gazdasági-környezeti fejlődést** jelent, amit a globális versenyben is meg lehet valósítani.

A második kohéziós jelentés a régiók közötti valós konvergenciát¹⁵⁸ hat tényezőre vezeti vissza, amelyek a **regionális kohéziót és a versenyképességet** egyaránt befolyásolják. A tényezők között megjelennek a tudás alapú társadalom fontosságára vonatkozó újabb elképzelések is (EC 2001a: 37-65):

- **Demográfiai helyzet:** a munkaképes korú lakosság alakulása, az előregedés és a migráció;
- **Beruházás:** a potenciális gazdasági növekedés mutatója (főleg a munkatermelékenységé), amely szükséges, de nem elegendő feltétel a versenyképességhez;
- **Infrastrukturális ellátottság:** közlekedési, energetikai, vízi és környezeti infrastruktúra;
- **Humán erőforrás fejlesztése:** mind a vállalkozók, mind a munkavállalók hasznosítható tudásának gyarapítása;
- **Innováció és K+F:** a fejlett technológiák adaptálása és az innovációs kapacitás fejlesztése;
- **Tudás alapú gazdaság:** az információs és kommunikációs technológiák alkalmazása, az információs társadalom kiépítése.

Megjegyzem, hogy a második kohéziós jelentés is átveszi az ETP-ből a régiók árnyalt megközelítését, az urbánus-rurális fogalompárt. A jelentés NUTS 3 szinten hat különböző típust különít el a régió település-hálózatának jellemzői (policentrikus-e, azaz egy- vagy többközpontú?), valamint rurális térségei szerint (EC 2001: 32). A magyar megyék közül 15 ugyanabba a típusba tartozik: **rurális térség kis- és közepes méretű városokkal**. Pest megye (Budapest, mint metropolisz nélkül) és Tolna megye policentrikus (pontosabban igazi centrum nélküli) régióknak minősül magas városi népességgel, Borsod-Abaúj-Zemplén megye policentrikus régió magas városi sűrűséssel és a rurális térségek magas arányával, míg Zala megye egyértelműen rurális térség. A magyar megyék besorolásáról lehetne vitatkozni, de az tény, hogy a magyar városok (Budapest kivételével) európai összehasonlításban kicsik, nem érik el a globális versenyhez szükséges kritikus méretet, és mindegyik megyében magas a rurális térségek aránya.

7.3.3. A régiók eltérő típusai a gyakorlatban

Az EU-ban az egyes országok és régiók fejlettségét, a gazdasági és társadalmi kohéziót az egy lakosra jutó GDP-vel mérik, így a **kohézió és a regionális versenyképesség is hasonló mutatókkal fejezhető ki**. Nyilván a kohézió főleg az elmaradott

¹⁵⁸ A második kohéziós jelentésben taglalt regionális különbségekre a következő alponthban térünk ki.

régiók felzárkózására vonatkozik, amint az Amszterdami Szerződés hivatkozott 158. cikkelye is megfogalmazza, míg a versenyképesség mindegyik régióra értelmezhető. Az említett második kohéziós jelentés, valamint az 1999-ben elfogadott **hatodik regionális periodikus jelentés** foglalkozik a 15 tagország NUTS 2 szintű régiói között az 1987-96, illetve az 1988-98 közötti időszakban mért területi különbségek időbeli alakulásának vizsgálatával (EC 1999b). A hatodik regionális periodikus jelentés megpróbálja definiálni a regionális versenyképesség fogalmát, valamint a versenyképesség javítására ható tényezőket is (részletesen lásd 8. fejezet). A regionális versenyképesség javítása egyúttal a kohézió elősegítésére is szolgál, emiatt igen hasznosak azok a gondolatok és empirikus vizsgálatok eredményei, amelyek taglalják, hogy milyen okokra vezethető vissza a területi különbségek kialakulása és milyen tényezőktől várható el a mérséklődésük.

Az EU-ban 1988 és 1998 között a NUTS 2 szintű régiók közötti különbségek csökkentek, még ha csekély mértékben is (EC 2001a). Pl. a lakosság 10 %-ának lakóhelyül szolgáló legfejletlenebb régiókban¹⁵⁹ az egy főre jutó GDP 1988-ban az EU átlagának 55 %-a volt, 1998-ban már 61 %-a, míg a lakosság 25 %-a esetében 66 %-ról 68 %-ra nőtt az átlag. A lakosság 10-10 %-át tartalmazó fejlett és fejletlen régiók közötti különbség alig változott, az egy lakosra jutó GDP aránya az időszakban 2,8-ról 2,6-ra csökkent, míg 25 % esetében egyaránt 2,0 volt. Megjegyezzük, hogy három kohéziós ország, Görögország, Spanyolország és Portugália átlaga az 1988-as 68 %-ról 1999-re 79 %-ra nőtt (Írország adatát nem közlik). A fenti adatok azt mutatják, hogy tíz év alatt a konvergencia kimutatható, a kohéziós erőfeszítéseknek megmutatkoznak a jelei, a fejletlenebb országok és régiók gazdasági teljesítménye növekedett.

A vizsgálat azt is kimutatta, hogy bár a konvergencia az EU tagállamai között tetten érhető, de **az országokon belüli regionális különbségek alig változtak**, továbbra is nagy szélsőségek figyelhetők meg. A négy kohéziós országban megfigyelhető, hogy a fejlődés első fázisában a korábban is sikeresebb (fejlettebb) régiók gyorsan fejlődnek (főleg a fővárosok és vonzásterületük) és ezáltal tovább nőnek az országon belüli regionális különbségek¹⁶⁰. A második fázisban a területfejlesztési erőfeszítések révén az elmaradottabb régiókban is megjelennek a nemzeti sikerekből származó, az ország egész területére szétterjedő gazdasági hatások, ezáltal az elmaradott régiók gyorsabb fejlődése miatt nem nőnek tovább (sőt csökkenhetnek) az országon belüli regionális különbségek. Görögországot az első fázisba sorolják, míg Portugáliát már a másodikba.

¹⁵⁹ A hatodik periodikus jelentés a régiók számát vette alapul, a második kohéziós jelentés pedig az eltérő lakosságszámú régiók miatt már a lakosság számából indult ki, így pl. az EU lakosságának 10 %-át tartalmazó régiók átlagát számolták ki.

¹⁶⁰ Ezt *Williamson*-féle fordított U-görbének nevezzük: koordinárendszerben vízszintesen jelölve az időt és függőlegesen a területi egyenlőtlenségek mértékét, a gyorsan fejlődő országokban először nőnek a területi különbségek, majd egy bizonyos idő után csökkennek (azaz egy „púp” rajzolódik ki).

A vizsgálatok szerint a regionális gazdasági tevékenységeket két kulcstényező befolyásolja, a **régió urbánus-rurális jellege**, amelyet a népsűrűség¹⁶¹ alapján tipizálnak, valamint a **régiók gazdasági szerkezete**. A népsűrűség és a gazdasági szerkezet együttes figyelembevételével a NUTS 2 szintű régiókat három fő csoportba sorolhatjuk, amelyekből az első kettő urbánus jellegű (természetesen nem mindegyik régióra teljesül ez a tipizálás) (EC 1999b):

- **Szolgáltató centrumokkal rendelkező régiók:** ezekben a régiókban koncentrálnak a szolgáltatások (pénzügyi, üzleti, kormányzati, felsőoktatási stb.), legmagasabb a szolgáltatásokban foglalkoztatottak részaránya, átlagosan 75-80 %, valamint magas a népsűrűség is. A szolgáltatásban legmagasabb alkalmazotti aránnyal bíró 25 régióban a GDP/lakos érték 27 %-kal magasabb az EU átlagnál¹⁶². Ezek általában központi fekvésű (fővárosi), globális nagyvárosokkal rendelkező régiók, amelyek helyet adnak a globális vállalati központok többségének, az EU összes GDP-jének 60 %-a itt képződik. Viszont a káros hatások (munkanélküliség, szegénység, környezetszennyezés stb.) is ezekben a régiókban koncentrálnak. Jellemző régiók: Great London, Ile de France (Párizs), Brüsszel, Stockholm stb.
- **Ipari régiók:** ezekben az általában közepes népsűrűségű régiókban az ipar a legfontosabb ágazat, amely főleg középvárosokban koncentrálnak, az ipari foglalkoztatottak aránya 38-43 %. A 25 legiparosodottabb régió GDP/lakos értéke 8 %-kal haladja meg az EU átlagát, míg a munkanélküliség 1,5 %-kal alacsonyabb. Ezen régiók köre igen heterogén, az ipar jellegétől függően vannak prosperáló és gyorsan növekedő régiók, és vannak leszakadók is. Idesorolt régiók: Stuttgart, Tübingen, Veneto, Voralberg stb.
- **Rurális régiók:** a ritkábban lakott régiók (az EU lakosságának 24 %-a él itt), a GDP/lakos értéke csak 79 %-a az EU átlagának, ezekre a régiókra a relatíve magas agrárfoglalkozás és a lakosság elvándorlása jellemző. De ezek a régiók sem kimondottan agrárregiók, mivel a foglalkoztatottnak csak egyharmada dolgozik a mező- és erdőgazdaságban, bányászatban, míg ötharmada más ágazatokban¹⁶³, habár ezen ágazatok több esetben valamilyen módon kötődnek a mezőgazdasághoz. Rurális régiók: a görög és portugál régiók többsége (pl. Peloponnisos, Dytiki Ellada, Centro), de néhány finn régió (pl. Ahvenanmaa) is.

A fenti tipizálás csak a folyamatok megértéséhez ad támpontot, mivel sok régió nem „skatulyázható be”. A három típus logikailag megfeleltethető a tudásteremtő, tu-

¹⁶¹ Az EU meghatározása szerint urbánusnak nevezzük a legalább 500 fő/négyzetkilométer, rurálisnak a legfeljebb 100 fő/négyzetkilométer népsűrűségű régiót. Az EU lakosságának 49 %-a él urbánus régiókban, 24 %-a rurális régiókban, míg a többi a közbülsőkben. Megjegyezzük, hogy az OECD rurálisnak a legfeljebb 150 fő/négyzetkilométer népsűrűségű régiót tekinti.

¹⁶² Megjegyezzük, hogy magas a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya néhány turizmusból élő régióban is, ahol viszont alacsony a GDP (pl. Ceuta y Melilla, ahol a foglalkoztatottak 92,6 %-a dolgozik a szolgáltatásban, de az egy lakosra jutó GDP csak 72 %-a az EU átlagának).

¹⁶³ Az EU agrárgazdasága a GDP-nek csak 2 %-át állítja elő, az egy agrárfoglalkoztatottra jutó hozzáadott érték pedig 42 %-a az EU átlagának.

dásalkalmazó és neofordista régióknak. Ebből is látható, hogy a centrum-periféria viszonyok alapvetően nem változnak meg, fennmaradnak a lényegi területi különbségek, viszont a különbségeket magyarázó tényezők manapság mások, mint korábban. Amíg a fordista gazdaságban a tárgyi javak és az ipari termelés nyújtott versenyelőnyöket, addig a posztfordista korszakban a tudás hasznosítása és az üzleti szolgáltatások.

Az egyértelműen kirajzolódik, hogy a fejlett régiókban a gazdaság a szolgáltatásokban, vagy az iparban élvez versenyelőnyöket, a fejlesztéspolitikáknak pedig ezen előnyökre kell alapozódnuk. Az sem igaz, hogy a rurális régiók automatikusan szegények, mivel a ritkábban lakott térségek több gazdasági tevékenységnél előnyt is jelenthetnek (pl. turizmus), vagy nagyvárosi centrumok közelében, jó közlekedési kapcsolatok esetén magas színvonalú ipari tevékenységet is végezhetnek (pl. Emilia-Romagna lokális klaszterei), avagy kihasználhatják a vidékfejlesztési lehetőségeket (Buday-Sántha 2001). A határmenti régiók sok esetben elmaradtak, de a határon átnyúló kapcsolatokat kölcsönösen előnyösen meg lehetne erősíteni, amire itthon is számos példa van (Pál 2002; Süli-Zakar 2001) Az EU-ban a regionális különbségek nemzetközileg jelentősek, a lakosság 20 %-a él olyan régiókban, amelyek GDP/lakos értéke 25 %-kal elmarad az EU átlagától, miközben az USA-ban a hasonló mutatók szerint csak a lakosság 2 %-a.

A kohézió megvalósítása a régiók versenyképességének javításától függ, amely viszont a régiók nagyon eltérő feltételei miatt különböző fejlesztési megközelítéseket, eszközöket igényel. Emiatt nem lehet megadni olyan eszköztárat, amelyik mindenütt alkalmazható lenne, hanem csak alaptípusok szerint célszerű megfogalmazni megfelelő fejlesztési elveket. A versenyképesség alapvető mutatóinak (pl. a GDP/fő avagy a foglalkoztatottság) vizsgálata és mérése során figyelemmel kell lenni a régió jellegére, mivel a szezonális foglalkoztatás, az önellátás, az életmód stb. eltérései miatt a mutatók félrevezetőek lehetnek.

A fejletlen, főleg **rurális régiókban** inkább a kedvezőtlen gazdasági szerkezet tűnik a fő problémának, semmint az innovációk alacsony szintje, ami egyúttal jelzi, hogy ezekben a régiókban a gazdasági bázist kell javítani, elősegíteni a szerkezetváltást, ami elengedhetetlen bármely területfejlesztési stratégiánál (Csordás 2001; G. Fekete 2001). Az elérhetőség és az oktatás minősége szintén fontos, habár versenyképességre gyakorolt hatásuk csak időben később és áttételesen, a gazdasági szerkezet változásán és az innovációkon keresztül érvényesül. A bemutatott vizsgálat eredményei beépültek a később, a 8. fejezetben tárgyalandó piramis modellbe.

Az alacsonyabb népsűrűségű és kevésbé fejlett **rurális térségek** fejlődésének előmozdítására több közösségi program született. A **LEADER program** volt az egyik legjelentősebb, amelynek során a rurális térségek versenyképességét is megfogalmazták, tekintettel a speciális feltételekre (Leader 2001). A területi versenyképesség javításához a helyi szereplők számára szükséges **szakértelem négy típusát** különböztették meg: szakértelem a helyi környezet állapotának kiértékelésében, jártasság a közös akciók hatékony megszervezésében, sikeres tapasztalatok a helyi ágazatok között a hozzáadott érték maximalizálásában, valamint együttműködési képesség más térségekkel.

A négyféle szakértelem, jártasság kombinációja alkotja a **területi versenyképesség „négy dimenzióját”** (Leader 2001):

- **Társadalmi versenyképesség:** a helyi szereplők azon képessége, amely alkalmassá teszi őket fejlesztési koncepciók közös elkészítésére és programok végrehajtására, a különböző szintű intézmények közötti együttműködésre.
- **Környezeti versenyképesség:** a helyi szereplők azon képessége, amely alkalmassá teszi őket saját térségük jellegzetes elemeinek formálására úgy, hogy egyúttal a természeti környezetet és a kulturális örökséget megőrzik és felélesztik.
- **Gazdasági versenyképesség:** a helyi szereplők azon képessége, amely alkalmassá teszi őket a térségben magas hozzáadott értékű tevékenységek végzésére, elsősorban a különböző ágazatok közötti kapcsolatok megerősítésével, törekedve a helyi termékek és szolgáltatások előállításához szükséges erőforrások kombinációjára.
- **Pozicionálás globális összefüggésekben:** a helyi szereplők azon képessége, amely alkalmassá teszi őket, hogy megtalálják saját térségük szerepét más térségekhez viszonyítva, ezáltal fejlesztési tervük nagy valószínűséggel megvalósítható lesz.

A fenti négy dimenzió nyilván nem a versenyképesség elméleti szempontjait taglalja, hanem egy rurális térség fejlesztési koncepciója és stratégiai programja megvalósításához nyújt támpontokat. Egy rurális térség kis növekedési potenciállal rendelkezik, a spontán piaci folyamatok kedvezőtlenül érintik, erőforrásai szűkösek, ezért alulról-szerveződő stratégiát kell megvalósítaniuk, törekedve a lokalizációs előnyök kiaknázására és a piaci rések megtalálására. A helyi szereplők együttműködése alapvető, nemcsak az intézményeké, hanem a piaci szereplőké is, mivel a meglévő tevékenységek hatékony kombinációjával képesek fennmaradni. A szűkös erőforrások és magas tranzakciós költségek ritkán teszik lehetővé új tevékenységek bevezetését, nem is beszélve a hiányzó szakértelemről és a piaci kapcsolatok gyengeségéről. A globális versenyben az elmaradott térségek helyi szereplőinek együttműködése sokszor nem elegendő, ezért közösségi, kormányzati támogatásra van szükség az ott élők életszínvonalának emelésére, aminek egyik legfontosabb eszköze a regionális, illetve vidékfejlesztési politika.

7.3.4. A Strukturális Alapok 2000-2006 közötti irányelvei

Az EU-ban a **strukturális és kohéziós politikák** fő célja a versenyképesség javításán keresztül a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése, az elmaradott régiókban egyrészt a nemzeti és területfejlesztési politikák támogatásával, másrészt a nemzeti és regionális munkaerőpiacok fejlesztésével. Az országok és régiók felelőssége saját fejlesztési céljaik megfogalmazása, mivel az Unió a programok részfinanszírozásakor nyilvánvalóan saját prioritásait követi, amelyek főleg a gazdasági és szociális kohézió elvárásait veszik figyelembe. A 2000-2006 között érvényes EU-s irányelvek és prioritások kidolgozásakor a hatodik regionális jelentésben foglaltakat vették alapul, megállapítva, hogy a regionális jövedelmekben, infrastruktúra színvonalában, a humán

feltételekben és a vállalkozások versenyképességében fennmaradtak az elmúlt években megfigyelt regionális különbségek.

Az Amszterdami Szerződés a 159-161. cikkelyekben megfogalmazza, hogy a regionális egyenlőtlenségek mérsékléséhez a Közösség elsősorban a Strukturális Alapok révén járul hozzá. A Strukturális Alapok szabályozása megváltozott 2000-től, a prioritásokat háromra csökkentették (Forman 2001; Horváth 2001). A Bizottság irányelveket adott ki a Strukturális Alapok és Kohéziós Alap koordinációjáról. A koordináció egy integrált fejlesztési stratégiára épül, amelynek három prioritása van (EC 1999c):

- **Régiók versenyképességének** javítása: munkahelyeket lehessen létrehozni és fenntartani.
- **Foglalkoztatás és társadalmi kohézió** növelése: főként az emberi erőforrás fejlesztésével.
- **Város- és vidékfejlesztés:** a kiegyensúlyozott európai területi fejlődéssel összefüggésben.

A fenti három prioritás a területfejlesztés hagyományos értékrendjének felel meg, mivel a hatékonysághoz a régiók versenyképességének növelése, a méltányossághoz a foglalkoztatás és a társadalmi kohézió, míg a fenntartható fejlődéshez a vidékfejlesztés rendelhető. Nyilván a prioritások csak távlati célokat jelölnek meg, a tényleges fejlesztési elképzelések a támogatási feltételeket tartalmazó programcsomagok részletkérdéseinek elemzéséből deríthetők ki.

A legfontosabb prioritás a régiók versenyképességének növelése, amely a NUTS 2 szintű elmaradott térségek (Objective 1) fejlesztésének elősegítésére szolgál, az irányelvek megfogalmazása szerint a gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság feltételeit foglalja össze. Az első fejezet címe kifejezően hangzik: „**A növekedés és foglalkoztatás feltételei: regionális versenyképesség**” (Conditions for growth and employment: regional competitiveness).

A **regionális versenyképesség javítása** két programcsomaggal áll, amely fejlesztési logika a gyakorlatban jellemzőnek mondható. Az első programcsomag az **alapszintű fejlesztési tényezőket** tartalmazza:

- közlekedési infrastruktúra: hálózatok és rendszerek kiépítése,
- energetika: hálózatok, hatékonyság és újrahasznosítható erőforrások,
- telekommunikáció: az információs társadalom kiépítése,
- infrastruktúra: a magas minőségű környezet fenntartása,
- kutatás, technológiai fejlesztés és innováció (K+F): a termelő bázis modernizálása.

A második programcsomag a **vállalkozások munkahelyteremtő erőfeszítéseit**, a munkahelyeket létrehozó vállalkozások alapítását vagy expanzióját háromféle módon ösztönzi:

- vállalkozások támogatása: a KKV-k prioritásai,
- üzleti támogató szolgáltatások: segítség a vállalkozások létesítéséhez és fejlődéséhez,

- különleges lehetőségekkel bíró térségek: környezet, turizmus és kultúra, szociális gazdaság.

Az első programcsomag lényegében kínálat-orientált stratégiának felel meg, az elmaradott régiókban a modern gazdasághoz szükséges háttérfeltételek létrehozását támogatja, főleg külső erőforrásokból, központi kormányzati intézkedésekkel, azaz top-down módszerrel (Rechnitzer 1998). A második programcsomag viszont a kereslet-orientált stratégia elemeiből áll, a helyi elképzelések alulról-szerveződő programjait, a helyi források felhasználását és a helyi intézmények együttműködését ösztönzi.

A regionális versenyképesség ezen logikája *Porter* felfogásához áll közel, mivel az első programcsomag a makroökonómiai környezet, míg a második a mikrogazdasági alapok két részét, az elkülönült vállalkozásokat és helyi üzleti környezetük kialakulását preferálja (2.5. ábra). Így az EU regionális politikája a gyakorlatban a regionális gazdaságfejlesztésben egyértelműen a termelékenység javítására koncentrál, legalábbis a meghirdetett célok alapján.

A Strukturális Alapok 2000-2006 közötti felhasználására **három kiemelt célkitűzést** fogalmaztak meg:

1. célkitűzés: a fejlődésben lemaradó régiók fejlődésének és strukturális átalakulásának elősegítése (NUTS 2 régiókra, ahol a GDP/fő nem éri el az EU-átlag 75 %-át).
2. célkitűzés: a strukturális problémákkal küzdő területek gazdasági és társadalmi átalakulásának támogatása (főleg NUTS 3 régiók).
3. célkitűzés: az oktatási, képzési és foglalkoztatási politikák és rendszerek alkalmazását és korszerűsítését célzó támogatás (az 1. célkitűzésből kimaradó régiók).

A három célkitűzést és a kapcsolódó egyéb elvárásokat is értékelve, az első célkitűzés a régiók szerkezetváltásához nyújt segítséget, ösztönözve a gazdasági növekedés elindulásához nélkülözhetetlen infrastrukturális és egyéb feltételek kiépülését. A második célkitűzés az ipari válságterületek gazdaságának újraszerveződéséhez, már inkább a termelékenység növeléséhez sorolható. Míg a harmadik célkitűzés a foglalkoztatottság javulását próbálja elérni. Az EU regionális politikájában a célkitűzések elkülöníthetők, hogy milyen közgazdasági szempontok állnak előtérben: a gazdasági növekedés, a termelékenység, avagy a foglalkoztatottság javítása. Természetesen ez az elhatárolás nem kezelhető mereven, inkább csak bizonyos hangsúlyt fejez ki, hogy a regionális versenyképesség javításában célkitűzésenként mi a fontosabb.

7.4. A versenyképesség integrált megközelítése az EU-ban

A legfontosabb dokumentumok alapján egyértelműen érzékelhető, hogyan vált a versenyképesség kulcsfogalommá az Európai Unióban. Eleinte inkább csak gazdasági sikerességet jelentett, de elég hamar megjelentek a társadalmi célok is, az életszínvonal növelése és ezzel együtt a foglalkoztatottság javítása. Az 1990-es évek elején a gazda-

sági növekedés tényezői álltak előtérben, de a század végére általánosan elfogadottá vált, hogy a versenyképesség lényegében a tartós fejlődésre való képességet jelenti a globális versenyben. Emiatt nem lehet leszűkíteni a fogalom értelmezését, hanem az egész közösség fejlődésének egyik kulcsgondolatáról van szó, amely az integrált gazdaságpolitikai intézkedések fókuszában áll.

Az EU-ban az elmúlt években a versenyképesség nem javult kellő mértékben, ami főleg az integráció hiányosságaira vezethető vissza. Gyenge volt a koordináció a különböző közösségi szintű gazdaságpolitikák között is, pl. kutatás-fejlesztési, regionális, vállalkozásfejlesztési, versenypiaci szabályozási, belső piaci stb. politikák között. Az EU-ban a munkatermelékenység (az egy ledolgozott órára jutó GDP értékét nézve) 2002-ben csupán 86,8 %-a volt az Amerikai Egyesült Államok értékének (EC 2003a: 5). Az Amerikai Egyesült Államokban 1990-95 közötti időszakban a munkatermelékenység éves növekedése 1,2 % volt, amely 1995-2001 között 1,9 %-ra nőtt, miközben ugyanezen időszakban az EU-ban 1,9 %-ról 1,2 %-ra csökkent.

A termelékenység növekedéséhez szükséges, hogy az EU gazdasági integrációja megerősödjön (energiapiac, közlekedés, szolgáltatások stb.), a K+F befektetések és az innovációs teljesítmények nőjenek, a vállalkozókészség intenzívebbé váljon stb. (EC 2002c). A versenyképesség „mindennel összefügg”, azaz mindegyik gazdaságpolitikai döntés meghozatala során mérlegelni kell, hogy az milyen hatással lesz a versenyképességre. Emiatt lett meghirdetve 2003-ban egy **integrált fellépés a versenyképesség javítására** az ágazati (szektorális) és a horizontális politikák összehangolásával és hozták létre az említett Versenyképességi Tanácsot (EC 2003a).

Ezek a gazdasági folyamatok igen összetettek, emiatt nem egyetlen bizottság, avagy intézet „magánügye” a versenyképesség, hanem mindegyik közösségi politikát át kell hatnia, azaz integrált szemléletűnek kell lennie. A versenyképesség javítása csak a különböző részpolitikák közötti szinergiától várható el. A versenyképesség javításának első lépése a megalapozott közgazdasági elemzések készítése, mind horizontális, mind ágazati témakörökben. Általános elemzéseket tartalmaznak a bemutatott éves Európai Versenyképességi Jelentések, míg az egyes iparágakra külön-külön kell elemző tanulmányokat készíteni, már több ilyen készen van (pl. úriparról, hajógyártásról, biotechnológiáról).

A versenyképesség korábban is kulcsfogalom volt, de 2003-ban mind az Európai Tanács, mind az Európai Bizottság állásfoglalásaiban „vezérelvvé vált” (EC 2003a). „A versenyképességet a termelékenység növekedési üteme határozza meg; egy versenyképes gazdaságban a termelékenység magas szintje és tartós növekedése vezet el az életszínvonal növekedéséhez is” (EC 2003a: 5). Sok tényező alakítja a termelékenységet: a befektetéseket ösztönző piaci reformok, a verseny intenzitása, az innovációs képesség és a K+F-befektetések, az ICT bevezetése a munkafolyamatokba stb.

Az EU fejlett tagállamai a 21. század elején két, összekapcsolódó folyamattal szembesültek: a **deindusztrializációval** és a **delokalizációval** (EC 2003a: 7-11). A feldolgozóiparban a termelékenység gyors növekedése miatt a foglalkoztatottság régóta csökken, nagyobb ütemben, mint ahogy a szolgáltató szektorban az új munkahelyek

létrejönnek. Ez a szerkezetváltás napjainkban felgyorsul, mivel a vállalatok kihelyezik a fejlődő országokba az alacsonyabb bérköltségű feldolgozóipari tevékenységeket. Ez a delokalizációs folyamat megállíthatatlan, a kedvezőbb külföldi költségek vonzzák az iparágakat, elsősorban az alacsony technológiájú (low-tech), munka-intenzív tevékenységeket. De a formálódó globális specializációban a fejlett országokban marad és megerősödik többféle üzleti szolgáltatás, mint a marketing, informatikai, pénzügyi stb. Várhatóan a delokalizáció kiterjed a K+F egyes résztevékenységeire is. A deindusztrializációt és a delokalizációt nem lehet elkerülni, emiatt érdemes rá felkészülni, versenyképes tevékenységekbe, a **traded-jellegű üzleti szolgáltatásokba** átcsoportosítva a munkaerőt. Ezen globalizációs folyamatokra reagálva hirdették meg Lisszabonban a tudásalapú gazdaság kialakítását, amelytől az EU versenyképességének javulását várják.

Amint bemutattuk, az EU-ban napjainkra általánosan elfogadottá vált a versenyképesség sztenderd (egységes) fogalma, széles körben használják és a különböző dokumentumokban alkalmazzák is. A versenyképesség ezen felfogása az ún. „európai modellt” tükrözi vissza, a közgazdaságtan képviselői által favorizált termelékenység mellett az EU-ban egyenrangú feltételként megfogalmazzák a foglalkoztatottságot is. Ezáltal a versenyképesség új tartalmat nyert: az **életszínvonal tartós javulását szolgáló olyan fenntartható gazdasági növekedés**, amely magas foglalkoztatottság mellett valósul meg.

A **regionális versenyképesség** nem más, mint a globális feltételek közötti fenntartható regionális növekedés, azaz „megszüntetve-megőrizve” a fejlődés-fejlettség gondolatköre lett aktualizálva. A dokumentumok alapján egyértelmű, hogy a **regionális kohézió** legfontosabb eszköze az elmaradott régiók versenyképességének javítása, a fejlesztési programok egyrészt a háttérfeltételekre (infrastruktúra, telekommunikáció, K+F stb.) irányulnak, másrészt munkahelyteremtő vállalkozások támogatására. Annyiban új szemléletűvé vált a regionális politika is, hogy a támogatásokat egy mérhető szempontrendszerhez próbálja igazítani, akkor támogatandó egy-egy projekt, ha javítja a régió versenyképességét.

A regionális versenyképesség nehezen mérhető fogalom, habár bizonyos alapmutatók (GDP/fő, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta) jól becsülhetők, viszont a versenyképesség javítására szolgáló közvetlen és közvetett tényezők, a háttérfeltételek és az üzleti környezet csak komplex mutatórendszerrel írhatók le. Ez a mutatórendszer a korábban alkalmazott fejlődés-fejlettség gondolatkör bizonyos aktualizálásával, a globalizáció hatásának figyelembevételével alakítható ki. Mivel az alapmutatók kiszámításához felhasznált gazdasági kibocsátás (GDP) csak nagyobb területi egység esetében mérhető, ezért az EU is csak **NUTS 2 szinten** veszi figyelembe a versenyképességet. Magyar viszonylatban a régiók mellett megyék, valamint nagyvárosi vonzáskörzetek jöhetnek szóba. Viszont a versenyképességet, azaz fenntartható gazdasági fejlődést befolyásoló közvetlen és közvetett tényezőket akár kistérségenként, vagy településenként is lehet elemezni, hasonlóan a sikeresség vizsgálatához.